

ZALECENIE NR 17 DOTYCZĄCE OGÓLNEJ POLITYKI ECRI

W SPRAWIE ZABOBIEGANIA I ZWALCZANIA NIETOLERANCJI ORAZ DYSKRYMINACJI WOBEC OSÓB LGBTI

PRZYJĘTE W DNIU 28 CZERWCA 2023

Proszę zwrócić uwagę, iż niniejszy dokument stanowi tłumaczenie. W razie wątpliwości należy posługiwać się jego oryginalnymi wersjami w językach angielskim i francuskim.

ECRI Secretariat
Directorate General of Democracy and Human Dignity
Council of Europe
F - 67075 STRASBOURG Cedex
Tel.: +33 (0) 390 21 46 62
E-mail: ecri@coe.int

www.coe.int/ecri

 @ECRI_CoE

WPROWADZENIE

1. Mandat ECRI i intencja niniejszego Zalecenia dotyczącego ogólnej polityki (GPR) to działanie na rzecz zapobiegania i przeciwdziałania dyskryminacji i nietolerancji wobec lesbijek, gejów, osób biseksualnych, transpłciowych i interpłciowych¹ (LGBTI²), a także pomoc w rozwijaniu społeczeństwa włączającego osoby LGBTI.³ W tym kontekście należy podkreślić, że chociaż zalecenia ECRI dotyczące ogólnej polityki są skierowane do władz krajowych państw członkowskich, to zapobieganie i zwalczanie dyskryminacji i nietolerancji wobec osób LGBTI oraz rozwój włączającego społeczeństwa należy rozumieć jako odpowiedzialność wszystkich jego członków.
2. Na obszarze Rady Europy osoby LGBTI w dalszym ciągu doświadczają wysokiego poziomu dyskryminacji i nadużyć, w tym przemocy, ze względu na swoją orientację seksualną, tożsamość płciową i cechy płciowe.⁴ Poszczególne osoby mogą również paść ofiarą dyskryminacji i nadużyć ze względu na swoje powiązania z osobami LGBTI i/lub ze względu na to, jak postrzega się ich orientację seksualną, tożsamość płciową i cechy płciowe. Nietolerancja wobec osób LGBTI objawia się w złożony i różnorodny sposób, a jej konsekwencje negatywnie wpływają na tożsamość prawną, społeczną, polityczną i kulturową osób LGBTI.
3. Populacja LGBTI w Europie nie jest jednorodna i jednowymiarowa. Jednak lesbijki, geje, osoby biseksualne, transpłciowe i interpłciowe doświadczają dyskryminacji i nietolerancji, które mogą mieć swoje korzenie w powszechnych problemach, takich jak seksizm, mizoginia, patriarchy i sztywne przekonania na temat tożsamości, ciała, seksualności i ról płciowych. Chociaż wiele lesbijek, gejów, osób biseksualnych, transpłciowych i interpłciowych będzie identyfikować się w ramach szerszego zakresu pojęcia LGBTI, inne osoby mogą uważać, że ogólny termin „LGBTI” nie odzwierciedla w wystarczającym stopniu specyfiki ich przeżyć.
4. Opracowując środki przeciwdziałające dyskryminacji i nietolerancji wobec osób LGBTI, decydenci (lokalni/regionalni i krajowi) muszą wziąć pod uwagę występującą w Europie różnorodność orientacji seksualnych, tożsamości płciowych i cech płciowych. Obejmuje to rozpoznawanie osób należących do więcej niż jednej podkategorii LGBTI, które mogą doświadczać różnych form nietolerancji i dyskryminacji. ECRI dostrzega w szczególności wyjątkowe doświadczenia, wyzwania i słabości, przed którymi stoją lesbijki, kobiety biseksualne, transpłciowe i interpłciowe. Należy także zrozumieć, że chociaż strategie pomocy jednej grupie szerszej populacji LGBTI, takiej jak geje i lesbijki, nie podważają praw innych populacji, takich jak osoby transpłciowe i interpłciowe, to strategie takie mogą nie odnosić się do konkretnych potrzeb tych innych grup. Władze muszą zwracać uwagę na potrzeby wszystkich osób i grup, które doświadczają dyskryminacji i nietolerancji ze względu na rzeczywistą lub postrzeganą orientację seksualną, tożsamość płciową lub cechy płciowe.

¹ Osoby interpłciowe rodzą się z biologicznymi cechami płciowymi, które nie odpowiadają normom społecznym ani medycznym definicjom określającym, co czyni daną osobę mężczyzną lub kobietą. Istnieje wiele form interpłciowości. Jest to termin obejmujący spektrum lub ogólny zakres, a nie pojedynczą kategorię. Pełne omówienie i wyjaśnienie terminologii LGBTI można znaleźć w słowniku ECRI dostępnym na stronie internetowej Europejskiej Komisji przeciwko Rasizmowi i Nietolerancji, <https://www.coe.int/en/web/european-commission-against-racism-and-intolerance/ecri-glossary>.

² Chociaż termin „LGBTI” odnosi się konkretnie do lesbijek, gejów, osób biseksualnych, transpłciowych i interseksualnych, Zalecenie nr 17 dotyczące ogólnej polityki należy rozumieć jako obejmujące wszystkie osoby, w tym populacje osób niebinarnych, które doświadczają dyskryminacji, przemocy i nietolerancji ze względu na orientację seksualną, tożsamość płciową lub cechy płciowe.

³ ECRI zajmuje się problemem nietolerancji i dyskryminacji osób LGBT od 2013 r., kiedy to zainicjowała piąty cykl monitorowania państw członkowskich. W Radzie Europy ECRI była zachęcana do zaangażowania się w prawa osób LGBT po przyjęciu przez Komitet Ministrów Rady Europy Zalecenia CM/Rec(2010)5 w sprawie środków zwalczania dyskryminacji ze względu na orientację seksualną lub tożsamość płciową. Przygotowując listę obszarów priorytetowych dla szóstego cyklu monitorowania państw członkowskich i po dialogu zarówno z podmiotami społeczeństwa obywatelskiego, jak i z organami ds. równości w państwach członkowskich, ECRI zdecydowała się dodatkowo uwzględnić w swojej pracy prawa osób interpłciowych i dyskryminację ze względu na cechy płciowe. W 2021 r. Sekretariat ECRI opublikował zestawienie informacji na temat kwestii LGBTI, a poprzez swoje prace monitorujące państwa ECRI przyjęła zdecydowane podejście zarówno w zakresie identyfikowania, jak i propagowania praw człowieka przysługujących osobom LGBTI.

⁴ Zgodnie ze słownikiem (2023), według ECRI orientacja seksualna odnosi się do zdolności każdej osoby do głębokiego emocjonalnego, uczuciowego i seksualnego pociągu oraz do intymnych i seksualnych relacji z osobami różnej płci, tej samej płci lub więcej niż jednej płci. ECRI rozumie, że tożsamość płciowa odnosi się do głęboko odczuwanego, wewnętrznego i indywidualnego doświadczenia płci przez każdą osobę, które nie musi, odpowiadać płci przypisanej przy urodzeniu, w tym osobistego poczucia ciała (co może wiązać się, jeśli odbywa się na podstawie dobrowolnego wyboru, z modyfikacją wyglądu lub funkcji ciała za pomocą środków medycznych, chirurgicznych lub innych). Co ważne, tożsamość płciowa obejmuje także przejawy płci, w tym ubiór, mowę i zachowanie. ECRI rozumie, że cechy płciowe odnoszą się do cech chromosomalnych, gonadalnych i anatomicznych osoby, które obejmują cechy płciowe pierwszego rzędu, takie jak narządy rozrodcze i genitalia i/lub struktury chromosomalne oraz hormony; drugorzędne cechy płciowe, takie jak masa mięśniowa, piersi i/lub cechy budowy ciała.

5. Bycia osobą LGBTI nie można również oddzielić od innych cech, w tym od „rasy”,⁵ pochodzenia etnicznego lub narodowego, obywatelstwa, religii, płci, czy statusu osoby z niepełnosprawnością.⁶ Stopień, w jakim osoba LGBTI może spotkać się z nietolerancją ze względu na orientację seksualną, tożsamość płciową lub cechy płciowe, może być w znacznym stopniu kształtowany, zmieniany lub pogłębiany przez inne kluczowe aspekty tożsamości lub rzeczywistości, w których żyje, takie jak status uchodźcy lub przynależność do społeczności Romów, czy Wędrowców. Na początku niniejszego Zalecenia ECRI stwierdza, że chcąc skutecznie stawić czoła przemocy i dyskryminacji wobec osób LGBTI, istotne jest wyraźne zajęcie się wieloma sposobami, w jakie fobia wobec osób LGBTI krzyżuje się z innymi zjawiskami, w tym z rasizmem, ksenofobią, seksizmem, ableizmem i nietolerancją religijną.

I. Podłoże historyczne

6. W całej Europie prawa człowieka przysługujące osobom LGBTI mają złożoną i niepokojącą historię.⁷ Lesbijki, geje, osoby biseksualne, transpłciowe i interpłciowe w przeszłości były obiektem stygmatyzacji, nierówności i przemocy. Były prześladowane, wykluczone i więzione, w tym w nazistowskich obozach koncentracyjnych podczas II wojny światowej.

7. W wielu częściach Europy dobrowolna aktywność seksualna osób tej samej płci pozostawała przestępstwem aż do drugiej połowy XX wieku. Takie przepisy karne, często szeroko interpretowane i stosowane, nie tylko pozbawiały ludzi prawa do angażowania się w najbardziej podstawowe akty fizycznego i emocjonalnego wyrażania siebie, ale były także wykorzystywane jako usprawiedliwienie w dyskursie politycznym i innym dyskursie publicznym dla szerszych prześladowań, w tym szantażu, nękania i przemocy.

8. Chociaż przepisy kryminalizujące homoseksualizm były częściej skierowane przeciwko intymnym kontaktom mężczyzn z osobami tej samej płci, to ich istnienie legitymizowało także społeczne i prawne znęcanie się nad lesbijkami i kobietami biseksualnymi. Co więcej, wyłączenie kwestii kontaktów seksualnych kobiet z tą samą płcią spod regulacji prawa karnego nie tylko nie wskazuje na mniejszą wrogość wobec kontaktów seksualnych kobiet w ramach tej samej płci w porównaniu z gejami lub biseksualistami, a ilustruje, jak w państwach członkowskich seksualność lesbijek była często na siłę ukrywana, tłumiona i podlegała regułom społecznym, w tym presji nawiązywania relacji z płcią odmienną. Podobnie jak wszystkie kobiety, lesbijki i kobiety biseksualne były ofiarami dyskryminacji strukturalnej, takiej jak ograniczenia dotyczące posiadania majątku i podejmowania pracy, co mogło stanowić przeszkodę w nawiązywaniu intymnych związków z osobami tej samej płci.

9. Przepisy karne wykorzystywano także, aby potępiać osoby transpłciowe, niebinarne⁸ i inne osoby niewpisujące się w ramy dwóch płci, w szczególności poprzez przepisy przeciwdziałające cross-dressingowi, które odmawiają jednostkom prawa do publicznego manifestowania i wyrażania swojej tożsamości płciowej, a także poprzez dyskryminujące stosowanie ustaw przeciwdziałających włóczęgostwu, które w nieproporcjonalny sposób dotykały osoby transpłciowe funkcjonujące w szarej strefie oraz w osoby transpłciowe nieposiadające stałego miejsca zamieszkania.

10. Poza prawem karnym osoby LGBTI były często niewidoczne. Wprowadzane przepisy prawa dotyczącego równości cywilnej i administracyjnej często pomijały orientację seksualną, tożsamość płciową i cechy płciowe. Osoby LGBTI mogły zostać zwolnione z pracy, oddzielone od rodzin, eksmitowane z domów, usunięte ze szkół oraz odmawiano im podstawowych towarów i usług – a wszystko to bez żadnego środka prawnego. Nie uznawano więzi rodzinnych osób tej samej płci, a osoby LGBTI często walczyły o dochodzenie nawet podstawowych praw do samostanowienia i integralności cielesnej.

⁵ Ponieważ wszyscy ludzie należą do tego samego gatunku, ECRI odrzuca teorie oparte na istnieniu różnych „ras” (zob. w tym kontekście Opinia ECRI na temat koncepcji „rasizmu”, 2021).

⁶ Mandat ECRI rozciąga się na kwestie „rasy”, pochodzenia etnicznego/narodowego, koloru skóry, obywatelstwa, religii, języka, orientacji seksualnej, tożsamości płciowej i cech płciowych. ECRI przyznaje jednak, że osoby LGBTI mogą doświadczyć dyskryminacji ze względu na orientację seksualną, tożsamość płciową lub cechy płciowe, które krzyżują się również z innymi cechami nieobjętymi jej mandatem, w tym z niepełnosprawnością, klasą, płcią, poglądami politycznymi lub innymi, pochodzeniem społecznym, statusem majątkowym, wiekiem i urodzeniem. Koncentrując na niej chronione cechy, ECRI nie powinna być rozumiana w ten sposób, że sugeruje, że istnieje jakakolwiek hierarchia dyskryminacji lub podstaw chronionych. ECRI dostrzega raczej, w jaki sposób te dodatkowe cechy mogą kształtować, zmieniać i potęgować sposób, w jaki osoby LGBTI doświadczają dyskryminacji i nietolerancji na obszarze Rady Europy.

⁷ Dyskryminacja ze względu na orientację seksualną i tożsamość płciową w Europie, wydanie 2, (Komisarz Praw Człowieka Rady Europy, Publikacje Rady Europy, 2011), 21-35.

⁸ Niebinarność należy rozumieć jako ogólny termin określający tożsamość płciową, która nie mieści się w binarności płciowej – męskiej i żeńskiej. Obejmuje osoby, których tożsamość płciowa nie jest ani wyłącznie męska, ani żeńska, jest kombinacją płci męskiej i żeńskiej lub usytuowana jest między płciami lub poza nimi. Podobnie jak w przypadku określenia osoba transpłciowa, osoby niebinarne mogą opisywać siebie za pomocą jednego lub więcej z szerokiej gamy terminów. Na potrzeby GPR nr 17 pojęcie osoby „transpłciowe” obejmuje osoby niebinarne.

II. Postęp w kierunku poszanowania praw człowieka osób LGBTI w Europie

11. W obliczu tej niepokojącej historii ECRI z zadowoleniem przyjmuje fakt, że w ostatnich latach na obszarze Rady Europy nastąpił ważny postęp, w tym formalna dekryminalizacja stosunków seksualnych osób tej samej płci we wszystkich państwach członkowskich. Ten postęp w kierunku większego poszanowania praw człowieka przysługujących osobom LGBTI jest widoczny na wszystkich poziomach społeczeństwa europejskiego – prawnym, politycznym, społecznym i kulturowym, choć w różnym stopniu w poszczególnych państwach członkowskich.

12. Istnieją dowody na rosnącą świadomość i większą akceptację osób LGBTI. Członkowie ogółu społeczeństwa, zwłaszcza młodsze pokolenia, nie tylko częściej posiadają wiedzę na temat kwestii dotyczących osoby LGBTI, ale mają także coraz większą styczność z osobami LGBTI w swoich kontaktach osobistych i zawodowych.

13. Przykładowo w 2019 r. specjalne badanie Komisji Europejskiej Eurobarometr 493 wykazało rosnące poparcie w ówczesnych 28 krajach Unii Europejskiej dla równości ze względu na orientację seksualną, małżeństw osób tej samej płci i akceptowalności związków osób tej samej płci.⁹ Ta zażyłość poprzez bliskość okazała się kluczowym czynnikiem w przełamywaniu murów wykluczenia osób LGBTI i posłużyła jako katalizator szerszych dyskusji publicznych na temat różnorodności orientacji seksualnej, tożsamości płciowej i cech płciowych.

14. Równolegle ze zmieniającymi się postawami społecznymi, a być może w ich konsekwencji, wzrosła także widoczność osób otwarcie identyfikujących się, jako LGBTI w sferze publicznej. Na przykład coraz większa liczba europejskich polityków identyfikuje się jako LGBTI, w tym tacy, którzy pełnili funkcję szefa rządu lub głowy państwa w swoim kraju. Wybór przedstawicieli publicznych LGBTI ma nie tylko istotne znaczenie symboliczne, ale także zwiększa szansę na uwzględnienie głosów i doświadczeń LGBTI przy przyjmowaniu polityk lokalnych, regionalnych i krajowych.

15. W kontekście reformy prawa w ciągu ostatnich trzydziestu lat w niektórych państwach członkowskich można było zaobserwować dość szybkie zmiany w zakresie praw człowieka przysługujących osobom LGBTI. Z sytuacji, w której zakazy karne w dalszym ciągu rzucały cień na życie osób LGBTI, znaczna liczba krajów przyjęła zabezpieczenia prawne przed dyskryminacją, mową nienawiści i przemocą motywowaną nienawiścią wobec osób LGBTI.

16. Postęp prawny w całej Europie zaowocował większą równością osób LGBTI w szerokich obszarach życia codziennego, w tym w zakresie zatrudnienia, opieki zdrowotnej, edukacji i mieszkalnictwa.¹⁰ Przepisy dotyczące niedyskryminacji w państwach członkowskich w coraz większym stopniu obejmują osoby transpłciowe. Ponadto do 2023 r. 39 krajów na obszarze Rady Europy zapewniło procedury umożliwiające prawne uznanie płci.¹¹

17. W zakresie prawa rodzinnego, które od dawna stanowi kluczową przeszkodę na drodze do równości osób LGBTI, do lutego 2023 r. 30 państw członkowskich Rady Europy przyznało formę prawną związkom par jedнопłciowych. Ponadto w 19 z tych krajów zezwolono na małżeństwa osób tej samej płci. Zarejestrowane związki partnerskie zostały po raz pierwszy dopuszczone w Europie w 1989 r., a pierwsze małżeństwa osób tej samej płci miały miejsce w 2001 r. Coraz większa liczba państw członkowskich uznaje prawnie osoby LGBTI za rodziców i przyznaje im pełne prawa i obowiązki rodzicielskie.

18. W ostatnich dziesięcioleciach instytucje Rady Europy odegrały ważną rolę w propagowaniu praw człowieka przysługujących osobom LGBTI. W szczególności Europejski Trybunał Praw Człowieka (ETPCz) wydał szereg kluczowych orzeczeń dotyczących orientacji seksualnej i tożsamości płciowej, przyspieszając reformy w całej Europie i poza nią. Przełomowe wyroki, w sprawach *Dudgeon przeciwko Wielkiej Brytanii*¹² i *Goodwin przeciwko Wielkiej Brytanii*,¹³

⁹ Specjalne badanie Eurobarometr 493 – Dyskryminacja w Europie: Sprawozdanie z publikacji (Komisja Unii Europejskiej, 2019), 122-127.

¹⁰ Prawo dotyczące dyskryminacji ze względu na orientację seksualną poza rynkiem pracy (Biuro Publikacji Unii Europejskiej, 2020); Równość praw osób trans- i interpłciowych w Europie – analiza porównawcza (Biuro Publikacji Unii Europejskiej, 2018).

¹¹ Implementacja Zalecenia CM/Rec(2010)5 Komitetu Ministrów w sprawie środków zwalczania dyskryminacji opartej na orientacji seksualnej lub tożsamości płciowej – Raport Tematyczny na temat prawnego uznania płci w Europie, GT-ADI-SOGI(2022)7, Komitet Sterujący ds. Przeciwdziałania Dyskryminacji, ds. Różnorodności i Włączenia Społecznego (CDADI) – Komitet Ministrów Rady Europy, Grupa Robocza ds. Orientacji Seksualnej, Tożsamości Płciowej, Wyrażania Płci i Cech Płciowych (GT-ADI-SOGI).

¹² Skarga nr 7525/7 (ETPCz, 22 października 1981 r.).

¹³ Skarga nr 28957/95 (ETPCz, 11 lipca 2002 r.).

potwierdziły, że przepisy penalizujące homoseksualizm i przewidujące bezwzględny zakaz prawnego uznania płci są niezgodne z Artykułem 8 Europejskiej Konwencji Praw Człowieka (EKPCz). ETPCz określił też liczne prawa, z których powinny korzystać osoby LGBTI niezależnie od orientacji seksualnej lub tożsamości płciowej.¹⁴ To orzecznictwo zostało również wzmocnione ważnymi decyzjami Europejskiego Komitetu Praw Społecznych w sprawie dyskryminacji w edukacji w zakresie zdrowia seksualnego i reprodukcyjnego¹⁵ oraz w sprawie sterylizacji jako warunku wstępnego prawnego uznania płci.¹⁶

19. Prawa, na które powołuje się ETPCz w sprawach dotyczących skarżących LGBTI lub osób popierających równość LGBTI, obejmują ochronę przed poniżającym traktowaniem, w tym ochronę przed mową nienawiści i przemocą skierowaną przeciwko osobom LGBTI,¹⁷ pozytywny obowiązek skutecznego śledztwa w sprawie takiego traktowania,¹⁸ prawo do wolności i bezpieczeństwa,¹⁹ prawo do swobody wypowiedzi (dotyczące promowania praw człowieka osób LGBTI),²⁰ prawo do wolności pokojowych zgromadzeń i zrzeszania się²¹ oraz prawo do prawnego uznania płci bez wymogów mających charakter nadużyć.²² W sferze ochrony prawa do życia rodzinnego ETPCz wykazał się szczególną aktywnością, potwierdzając, że osoby transpłciowe²³ i pary jednopłciowe²⁴ mogą cieszyć się życiem rodzinnym, rozszerzając równoprawną ochronę par jednopłciowych w takich obszarach, jak dziedziczenie najmu,²⁵ dostęp do ubezpieczenia zdrowotnego,²⁶ prawo pobytu²⁷ i adopcje,²⁸ oraz uznając, że Państwa-Strony EKPCz mają obowiązek zapewnienia prawnego uznania i ochrony par tej samej płci.²⁹

20. Wkład ETPCz w propagowanie praw człowieka przysługujących osobom LGBTI został wzmocniony dzięki pracom innych organów i instytucji w ramach Rady Europy. W 2010 r. Komitet Ministrów wydał swoje kluczowe Zalecenie CM/Rec(2010)5 w sprawie środków zwalczania dyskryminacji opartej na orientacji seksualnej lub tożsamości płciowej. W tym Zaleceniu Komitet Ministrów wyraźnie wezwał Państwa członkowskie do „zapewnienia przyjęcia i skutecznego wdrożenia środków prawnych i innych w celu zwalczania dyskryminacji ze względu na orientację seksualną lub tożsamość płciową, dla zapewnienia poszanowania praw człowieka lesbijek, gejów, osób biseksualnych i transpłciowych oraz do promowania tolerancji wobec nich.”³⁰

21. Podobne zalecenia przyjęły także inne instytucje Rady Europy. W ostatnich latach Zgromadzenie Parlamentarne podejmowało uchwały dotyczące między innymi równości osób transpłciowych³¹ i interpłciowych³², prawa do życia prywatnego i rodzinnego bez względu na orientację seksualną,³³ oraz zwalczania rosnącej nienawiści wobec osób LGBTI.³⁴

¹⁴ *Salgueiro da Silva Mouta p. Portugalii*, skarga nr 33290/96 (ETPCz, 21 grudnia 1999 r.); *Identoba i Inni p. Gruzji*, skarga nr 73235/12 (ETPCz, 12 maja 2015); Zobacz fiszki tematyczne Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w sprawie homoseksualizmu: aspekty karne, kwestie orientacji seksualnej i tożsamości płciowej w „fiszkach” (strona internetowa Europejskiego Trybunału Praw Człowieka), <https://www.echr.coe.int/Pages/home.aspx?p=press/factsheets&c>. Zobacz również fiszki tematyczne Departamentu Wykonywania Wyroków Europejskiego Trybunału Praw Człowieka, w zakresie praw osób LGBTI <https://rm.coe.int/thematic-factsheet-lgbti-eng/1680a3b2d7>.

¹⁵ *Międzynarodowe Centrum Prawnej Ochrony Praw Człowieka (INTERIGHTS) p. Chorwacji*, skarga nr 45/2007 (2009).

¹⁶ *Transgender Europe i ILGA-Europe p. Republiki Czeskiej*, skarga nr 117/2015 (2018).

¹⁷ *Oganezova p. Armenii*, skarga nr 71367/12, skarga nr 72961/12 (ETPCz, 15 maja 2022).

¹⁸ *Identoba i Inni p. Gruzji*, skarga nr 73235/12 (ETPCz, 12 maja 2015).

¹⁹ Zobacz np. *OM p. Węgrom*, skarga nr 9912/15 (ETPCz, 5 lipca 2016).

²⁰ *Bayev i Inni p. Rosji*, skarga nr 67667/09 (ETPCz, 20 czerwca 2017).

²¹ *Bączkowski i Inni p. Polsce*, skarga nr 1543/06 (ETPCz, 3 maja 2007).

²² *AP, Garçon i Nicot p. Francji*, skarga nr 79885/12 (ETPCz, 6 kwietnia 2017); *X i Y p. Rumunii*, skarga nr 2145/16 (ETPCz, 19 stycznia 2021).

²³ *X, Y i Z p. Wielkiej Brytanii*, skarga nr 21830/93 (ETPCz, 22 kwietnia 1997).

²⁴ *Schalk i Kopf p. Austrii*, skarga nr 30141/04 (ETPCz, 22 listopada 2010).

²⁵ *Karner p. Austrii*, skarga nr 40016/98 (ETPCz, 24 lipca 2003).

²⁶ *PB i JS p. Austrii*, skarga nr 18984/02 (ETPCz, 22 października 2010).

²⁷ *Taddeucci i McCall p. Włochom*, skarga nr 51362/09 (ETPCz, 30 czerwca 2016).

²⁸ *X i Inni p. Austrii*, skarga nr 19010/07 (ETPCz, 19 lutego 2013). W odniesieniu do praw rodziców transpłciowych, zobacz: *AM i Inni p. Rosji*, skarga nr 47220/19 (ETPCz, 6 lipca 2021).

²⁹ *Oliari i Inni p. Włochom*, skargi nr 18766/11 i 36030/11 (ETPCz, 21 lipca 2015); *Fedotova i Inni p. Rosji*, skargi nr 40792/10, 30538/14 i 43439/14 (ETPCz, 17 stycznia 2023); *Buhuceanu i Inni p. Rumunii*, skargi nr 20081/19 i 20 Inni (ETPCz, 23 maja 2023).

³⁰ Zalecenie CM/Rec(2010)5 Komitetu Ministrów Rady Europy, zalecenie (2).

³¹ Rezolucja 2048 (2015) Zgromadzenia Parlamentarnego Rady Europy w sprawie dyskryminacji osób transpłciowych w Europie, przyjęta przez Zgromadzenie 22 kwietnia 2015 (15. posiedzenie).

³² Rezolucja 2191 (2017) Zgromadzenia Parlamentarnego Rady Europy w sprawie promowania praw człowieka eliminujących dyskryminację osób interpłciowych, przyjęta przez Zgromadzenie 12 października 2017 (35. posiedzenie).

³³ Rezolucja 2239 (2018) Zgromadzenia Parlamentarnego Rady Europy w sprawie życia prywatnego i rodzinnego: Osiągnięcie równości niezależnie od orientacji seksualnej, przyjęta przez Zgromadzenie 10 października 2018 (3. posiedzenie).

³⁴ Rezolucja 2417 (2022) Zgromadzenia Parlamentarnego Rady Europy w sprawie zwalczania rosnącej nienawiści wobec osób LGBTI w Europie, przyjęta przez Zgromadzenie 25 stycznia 2022 (3. posiedzenie).

22. Pracę tę wzmacniają uchwały Kongresu Władz Lokalnych i Regionalnych Rady Europy, który coraz częściej wzywa władze lokalne i regionalne do ochrony osób LGBTI,³⁵ i który stwierdził, że „ani wartości (kulturowe, tradycyjne, czy religijne), ani zasady „kultury dominującej” w poszczególnych państwach nie mogą być powoływane w celu usprawiedliwienia mowy nienawiści lub jakiegokolwiek innej formy dyskryminacji, w tym ze względu na orientację seksualną lub tożsamość płciową.”³⁶ Co więcej, kolejni Komisarze Praw Człowieka, poprzez swój mandat mający na celu promowanie świadomości i poszanowania praw człowieka w państwach członkowskich, odegrali ważną rolę w wyjaśnieniu, w jaki sposób ochrona praw człowieka ma zastosowanie do osób LGBTI w Europie, pomagając państwom członkowskim w przyjęciu włączających polityk i w identyfikowaniu naruszeń praw w przypadku ich wystąpienia, poprzez oświadczenia, sprawozdania z wizyt krajowych, komentarze dotyczące praw człowieka i dokumenty tematyczne.³⁷ Europejska Komisja na rzecz Demokracji przez Prawo (Komisja Wenecka) zajmuje coraz bardziej zdecydowane stanowisko w obronie praw osób LGBTI, szczególnie w przypadku ograniczeń w dostępie do informacji dotyczących orientacji seksualnej i tożsamości płciowej lub ich cenzurowania.³⁸

III. Ciągłe wyzwania dla praw człowieka osób LGBTI na obszarze Rady Europy

23. Chociaż ECRI z zadowoleniem przyjmuje ten ważny postęp, przyznaje również, że pozostaje wiele poważnych wyzwań. Podobnie jak w przypadku przykładów postępu, ciągłe wyzwania w zakresie praw człowieka przysługujących osobom LGBTI w Europie są wieloaspektowe, co ogranicza włączenie społeczne, ochronę prawną i uczestnictwo osób LGBTI we wszystkich życiowych ścieżkach.

24. ECRI uznaje również znaczenie identyfikowania, planowania i przeciwdziałania nowym lub pojawiającym się źródłom nietolerancji i dyskryminacji osób LGBTI. Czego przykładem jest to, że chociaż postęp technologiczny może zwiększyć korzystanie z praw człowieka i udział osób LGBTI w życiu społecznym, to niektóre formy technologii, takie jak sztuczna inteligencja, w tym rozpoznawanie twarzy i systemy algorytmiczne, mogą być również wykorzystywane do naruszania prywatności, bezpieczeństwa i równości osób LGBTI.

Brak wiarygodnych danych i odpowiednich polityk

25. Na obszarze Rady Europy brakuje danych dotyczących przemocy, sytuacji osobistej (np. stanu zdrowia, statusu ekonomicznego i poziomu wykształcenia), cech przekrojowych i doświadczeń życiowych osób LGBTI. Ten brak danych jest szczególnie zauważalny w odniesieniu do lesbijek, kobiet biseksualnych, transpłciowych i interpłciowych. Może on wynikać zarówno z obojętności urzędników publicznych na gromadzenie danych na temat orientacji seksualnej, tożsamości płciowej i cech płciowych, jak i z obawy części osób przed ujawnieniem swojego statusu LGBTI osobom trzecim, w tym osobom sprawującym władzę. Chociaż pojawiające się dane, które rzeczywiście istnieją, wskazują na istotne problemy osób LGBTI w całej Europie, to luki w systematycznym i wiarygodnym gromadzeniu danych na temat osób LGBTI pogłębiają trudności – zarówno w zapobieganiu dyskryminacji osób LGBTI, jak i w opracowywaniu odpowiednich środków promujących korzystanie przez osoby LGBTI z praw człowieka.

26. Bez spójnego i opartego na dowodach zrozumienia przeżytych doświadczeń i wyzwań stojących przed osobami LGBTI, w tym przed osobami doświadczającymi dyskryminacji krzyżowej, takimi jak osoby należące do społeczności Romów i Wędrowców, decydenci nie są w stanie zidentyfikować i skutecznie odpowiadać na rzeczywiste potrzeby tej zróżnicowanej populacji. W rezultacie zwiększa się prawdopodobieństwo przyjęcia polityki opartej na stereotypach lub

³⁵ Kongres Władz Lokalnych i Regionalnych Rady Europy, Rezolucja 380(2015) w sprawie zagwarantowania praw lesbijkom, gejom, osobom biseksualnym i transpłciowym (LGBT): odpowiedzialność europejskich miast i regionów; Kongres Władz Lokalnych i Regionalnych Rady Europy, Rezolucja 470(2021) w sprawie ochrony osób LGBTI w kontekście wzrostu mowy nienawiści i dyskryminacji wobec osób LGBTI: Rola władz lokalnych i regionalnych.

³⁶ Kongres Władz Lokalnych i Regionalnych Rady Europy, Rezolucja 380(2015) w sprawie zagwarantowania praw lesbijkom, gejom, osobom biseksualnym i transpłciowym (LGBT): odpowiedzialność europejskich miast i regionów; (2). Tego samego argumentu użył Europejski Trybunał Praw Człowieka w sprawie *Beizaras i Levickas p. Litwie*, skarga nr 41288/15 (ETPCz, 14 stycznia 2020).

³⁷ Zobacz np. *Prawa człowieka i tożsamość płciowa*, CommDH/IssuePaper(2009), Publikacje Rady Europy, 2009); *Dyskryminacja z powodu orientacji seksualnej i tożsamości płciowej w Europie*, wydanie 2., (Publikacje Rady Europy, 2011); *Prawa człowieka i osoby interpłciowe – dokument tematyczny* (Publikacje Rady Europy, 2015).

³⁸ Europejska Komisja na rzecz Demokracji przez Prawo, Opinia dotycząca Węgier w sprawie zgodności z międzynarodowymi standardami praw człowieka ustawy LXXIX o zmianie niektórych ustaw w zakresie ochrony dzieci, Opinia No.1059 / 2021 CDL-AD(2021)050, przyjęta na 129. sesji plenarnej (Wenecja/online, 10-11 grudnia 2021). Europejska Komisja na rzecz Demokracji przez Prawo, Opinia w sprawie zakazu tzw. „propagandy homoseksualizmu” w świetle najnowszego ustawodawstwa niektórych państw członkowskich Rady Europy, Opinia 707 / 2012 CDL-AD(2013)022, przyjęta na 95. sesji plenarnej (Wenecja, 14-15 czerwca 2013).

założeniach. Ryzyko to jest większe w przypadku lesbijek, kobiet biseksualnych, transpłciowych i interpłciowych, które ze względu na problemy ze zbieraniem i zasięgiem gromadzenia danych mogą być niewystarczająco lub niedostatecznie reprezentowane w bieżących danych lokalnych, regionalnych i krajowych. Co więcej, w przypadku braku kompleksowych danych na temat orientacji seksualnej, tożsamości płciowej i cech płciowych przeciwnikom coraz łatwiej jest lekceważyć prawa człowieka przysługujące osobom LGBTI, uznając je za marginalne. ECRI potwierdza, że brak danych nie oznacza, że osoby LGBTI nie doświadczają nietolerancji, przemocy ani innych nadużyć.

27. Kwestia widoczności i wiarygodnych danych jest szczególnie paląca w kontekście osób interpłciowych. W wielu krajach europejskich, pomimo rosnącego rzecznictwa i formalnego potępienia wykonywania nieterapeutycznych zabiegów medycznych lub tak zwanych procedur „normalizujących płęć” u dzieci interpłciowych bez ich dobrowolnej i świadomej zgody oraz bez odpowiednich informacji o możliwych skutkach fizycznych i psychicznych dla zainteresowanych osób lub ich rodziców i opiekunów, odniesiono ograniczony sukces w zapobieganiu im.³⁹ Chociaż wiele państw członkowskich wprowadziło środki zakazujące lub ograniczające te interwencje, praktyka ta pozostaje w dużej mierze niedostatecznie zbadana, a decyzje często podejmowane są w ramach uznania i regulacji krajowych organów medycznych i poszczególnych lekarzy. Te tak zwane procedury „normalizujące”, jeśli są przeprowadzane ze względów społecznych – takich jak niepokój rodziców, preferencje estetyczne lub przewidywana przyszła stygmatyzacja⁴⁰ – i bez uprawnionego uzasadnienia terapeutycznego, stanowią wyraźne naruszenie praw człowieka.⁴¹ Mogą prowadzić do konsekwencji na całe życie u osób interpłciowych, w tym w postaci sterylizacji, poważnych blizn, utraty funkcji seksualnych, urazów psychicznych i konieczności szeroko zakrojonego leczenia uzupełniającego.⁴² Niepotrzebne i niedobrowolne procedury medyczne budzą poważne obawy dotyczące prawa do godności, nietykalności cielesnej i ochrony przed niehumanitarnym lub poniżającym traktowaniem.⁴³

28. Mówiąc bardziej ogólnie, z badań wynika również, że nawet tam, gdzie państwa członkowskie przyjęły politykę na rzecz bezpieczeństwa i równości osób LGBTI, dane populacyjne mogą w dalszym ciągu doświadczać wysokiego poziomu przemocy i dyskryminacji. Na przykład wyniki ankiety przeprowadzonej w 28 ówczesnych krajach Unii Europejskiej oraz w Serbii i w Macedonii Północnej wykazały, że 38% respondentów doświadczyło w poprzednim roku nękania ze względu na przynależność do społeczności LGBTI. W tym samym badaniu 21% respondentów wskazało, że czuło się dyskryminowane w pracy ze względu na tożsamość LGBTI, a 37% respondentów czuło się podobnie dyskryminowane w obszarach innych niż zatrudnienie.⁴⁴ Ustalenia te ilustrują również potencjalne ograniczenia formalnych interwencji prawnych i sugerują, że niezależnie od poziomu istniejącej ochrony znaczna liczba osób LGBTI w Europie w dalszym ciągu żyje w sytuacjach nierówności, ryzyka i przemocy.⁴⁵

³⁹ Rezolucja 2191 (2017) Zgromadzenia Parlamentarnego Rady Europy w sprawie promowania praw człowieka eliminujących dyskryminację osób interpłciowych, przyjęta przez Zgromadzenie 12 października 2017 (35. posiedzenie); Rezolucja Parlamentu Europejskiego z 14 lutego 2019 w sprawie praw osób interpłciowych (2018/2878(RSP)).

⁴⁰ Zobacz: Rezolucja 2191 (2017) Zgromadzenia Parlamentarnego Rady Europy w sprawie promowania praw człowieka eliminujących dyskryminację osób interpłciowych, przyjęta przez Zgromadzenie 12 października 2017 (35. posiedzenie).

⁴¹ Komisarz Praw Człowieka Rady Europy, *Prawa człowieka i osoby interpłciowe – dokument tematyczny* (Publikacje Rady Europy, 2015).

⁴² Zobacz: Rezolucja 2191 (2017) Zgromadzenia Parlamentarnego Rady Europy w sprawie promowania praw człowieka eliminujących dyskryminację osób interpłciowych, przyjęta przez Zgromadzenie 12 października 2017 (35. posiedzenie).

⁴³ Europejski Trybunał Praw Człowieka, *M p. Francji*, skarga nr 42821/18 (ETPCz, 19 maja 2022); Specjalny Sprawozdawca ds. tortur oraz innego okrutnego, niehumanitarnego lub poniżającego traktowania albo karania, *Raport Specjalnego Sprawozdawcy ds. tortur oraz innego okrutnego, niehumanitarnego lub poniżającego traktowania albo karania*, Dok. ONZ. Nr A/HRC/31/57 (5 stycznia 2016 r.). Europejski Trybunał Praw Człowieka nie orzekł jeszcze, czy tzw. interwencje „normalizujące” są zgodne z Europejską Konwencją Praw Człowieka. Jednakże w wyroku, w którym ETPCz ostatecznie uznał skargę za niedopuszczalną, zob. omówienie ETPCz na temat takich postępowań w kontekście art. 3; Europejski Trybunał Praw Człowieka, *M przeciwko Francji*, skarga nr 42821/18 (ETPCz, 19 maja 2022 r.).

⁴⁴ Agencja Praw Podstawowych Unii Europejskiej, UE-LGBTI: Przed nami długa droga do równości osób LGBTI, Luksemburg, Biuro Publikacji Unii Europejskiej (2020).

⁴⁵ Zobacz np. Marie-Anne Valfort, LGBTI w krajach OECD: przegląd, Dokumenty robocze OECD dotyczące kwestii społecznych, zatrudnienia i migracji, nr 198 (2017, wydawnictwo OECD, Paryż); Komisja ds. Równości i Niedyskryminacji Zgromadzenia Parlamentarnego Rady Europy, Zwalczanie rosnącej nienawiści wobec osób LGBTI w Europie (Dok. nr 15425, 17 grudnia 2021 r.); Rezolucja 2417 (2022) Zgromadzenia Parlamentarnego Rady Europy w sprawie zwalczania rosnącej nienawiści wobec osób LGBTI w Europie, tekst przyjęty przez Zgromadzenie w dniu 25 stycznia 2022 r. (3. posiedzenie).

Potrzeba bardziej zdecydowanych działań w obszarze edukacji włączającej

29. Na uczniów LGBTI⁴⁶ znaczący wpływ ma stopień, w jakim kwestie orientacji seksualnej, tożsamości płciowej i cech płciowych lub kwestie związane z różnorodnością form rodziny są zintegrowane z politykami i praktykami regulującymi wszystkie poziomy edukacji. Wrażliwe, dostosowane do wieku i otwarte podejście do płci i seksualności może promować szacunek dla uczniów LGBTI i zapobiegać kulturom znęcania się, nękania, dyskryminacji i przemocy. Z kolei polityka edukacyjna oparta na milczeniu lub stygmatyzacji może wzmocnić marginalizację uczniów LGBTI i legitymizować uprzedzenia wobec LGBTI.⁴⁷ Takie środowisko kreuje natychmiastowy i chroniczny stres i ma niekorzystny wpływ na zdrowie fizyczne i psychiczne oraz dobrostan uczniów LGBTI.

30. W wielu krajach europejskich programy nauczania w niewielkim stopniu odnoszą się do osób LGBTI i różnych form rodziny, czy to z powodu formalnych zakazów, czy w wyniku oficjalnej ambiwalencji. Brak, zamierzony lub inny, odpowiednich do wieku, włączających materiałów edukacyjnych, w tym edukacji w zakresie kompleksowych relacji i edukacji seksualnej, wzmacnia izolację społeczną i służy odróżnieniu młodych uczniów LGBTI od ich rówieśników.⁴⁸ W całej Europie, uczniowie LGBTI są szczególnie narażeni na znęcanie się, przemoc i nadużycia,⁴⁹ często jest to konsekwencją ignorancji i niezrozumienia wokół kwestii orientacji seksualnej, tożsamości płciowej i cech płciowych. Włączająca edukacja stanowi ważny czynnik w zapobieganiu takim nieporozumieniom. Pozbawianie uczniów możliwości dowiedzenia się o koncepcji poszanowania, otwartości i inkluzywności może prowadzić jedynie do dalszego znęcania się i nadużyć.

Brak formalnego uznania i ochrony par jedнопłciowych i więzi rodzinnych rodzin LGBTI

31. Pomimo znacznych postępów, jakie nastąpiły w ostatnich latach, w szeregu państw członkowskich Rady Europy w dalszym ciągu nie uznaje się formalnie ani nie chroni się więzi rodzinnych LGBTI. W krajach tych związki między parami tej samej płci są pozbawione statusu prawnego, w tym małżeństwa, zarejestrowanego związku partnerskiego lub konkubinatu. Osoby LGBTI mogą również odkryć, że ich związek homoseksualny, sformalizowany w jednym państwie członkowskim, nie jest prawnie uznawany w przypadku przeprowadzki do innego kraju europejskiego.⁵⁰ W praktyce brak prawnego uznania naraża pary tej samej płci na bezbronność społeczną i finansową, w związku z czym nie mają one dostępu nawet do podstawowych świadczeń socjalnych i można im odmówić prawa do podejmowania ważnych decyzji dotyczących najbliższych, w tym wyborów dotyczących pilnej opieki medycznej.

32. Osoby LGBTI mogą również liczyć na niewielką ochronę w odniesieniu do swoich dzieci. Wykluczone ze wszelkich formalnych dróg tworzenia rodziny, takich jak adopcja i wspomagana prokreacja, osoby LGBTI posiadające rodziny, w szczególności osoby niebędące biologicznymi rodzicami, nie mają zabezpieczeń i mogą zostać pozbawione dostępu do swoich dzieci, nie dysponując skutecznymi środkami prawnymi. Ma to również negatywne konsekwencje dla prawa dzieci do korzystania z życia rodzinnego. W wielu państwach członkowskich rodzice LGBTI mogą również zostać pozbawieni statusu prawnego rodzica, mimo że status ten został prawomocnie ustanowiony w innym państwie członkowskim.⁵¹

33. Niektóre Państwa członkowskie obecnie uchylają lub nie wdrażają wcześniej przyjętych przepisów, które chroniły prawa człowieka osób LGBTI. Odwrót ten, widoczny w sferze życia rodzinnego i w innych dziedzinach prawa, w istotny sposób zmniejsza bezpieczeństwo i równość

⁴⁶ Na potrzeby GPR nr 17 ECRI, uznając, że istnieją istotne różnice między uczniami w różnych kontekstach i że te konteksty będą kształtować sposób, w jaki uczniowie doświadczają dyskryminacji i nietolerancji związanej z LGBTI-fobią, używa terminu „uczniowie LGBTI” w odniesieniu do wszystkich uczniów LGBTI, w tym uczniów uczęszczających do placówek przedszkolnych, a także, w stosownych przypadkach, uczniów, których rodzice są LGBTI.

⁴⁷ *Bezpieczni w szkole: Reakcje sektora edukacji na przemoc ze względu na orientację seksualną, tożsamość/ekspresję płciową lub cechy płciowe w Europie* (Rada Europy, 2018), s. 37–39. Zobacz także: Komisarz Praw Człowieka Rady Europy, Komentarz dotyczący praw człowieka: „Kompleksowa edukacja seksualna chroni dzieci i pomaga budować bezpieczniejsze, włączające społeczeństwo” (21 lipca 2020).

⁴⁸ Zobacz UNESCO, *Międzynarodowe wytyczne techniczne dotyczące edukacji seksualnej: podejście oparte na dowodach* (UNESCO, 2018) <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000260770>.

⁴⁹ *Bezpieczni w szkole: Reakcje sektora edukacji na przemoc ze względu na orientację seksualną, tożsamość/ekspresję płciową lub cechy płciowe w Europie* (Rada Europy, 2018), 22–24.

⁵⁰ Zobacz np. Wyrok z dnia 5 czerwca 2018 r., Coman, C673/16, EU:C:2018:385; *Relu-Adrian Coman i Inni przeciwko Rumunii*, skarga nr 2663/21 (ETPCz, zakomunikowana 9 lutego 2021).

⁵¹ Wyrok z 14 grudnia 2021 r., V.M.A., C490/20, EU:C:2021:1008. Zobacz także: Alina Tryfonidou i Robert Wintemute, *Przeszkody w swobodnym przepływie rodzin tęczyowych w UE: badanie wymagane przez komisję PETI* (Unia Europejska, 2021).

osób LGBTI.⁵² Istnieje też coraz więcej dowodów na to, że poszczególne kraje odmawiają wdrażania kluczowych gwarancji dla osób LGBTI, jak prawa związków partnerskich⁵³ i prawa rodzicielskie,⁵⁴ wolność wyrażania tożsamości LGBTI,⁵⁵ nawet gdy wymaga tego Europejski Trybunał Praw Człowieka, czy Trybunał Sprawiedliwości Unii Europejskiej.

Brak zapewnienia prawnego uznania płci i ochrony osób transpłciowych

34. W wielu krajach europejskich dostęp do ochrony prawnej, w szczególności obejmującej osoby transpłciowe, jak prawo do prawnego uznania płci, jest uzależniony od spełnienia przez osobę inwazyjnych warunków wstępnych lub warunków stanowiących nadużycie.⁵⁶ Warunki uzyskania dostępu do podstawowych praw mogą, w zależności od kraju, przyjmować różne formy, jak zobowiązanie się do przejścia niechcianego leczenia, czy zabiegu chirurgicznego, sterylizacji, obowiązkowego rozwiązania istniejącego małżeństwa, czy uiszczenia znacznych opłat. Warunki te często działają, jak nieprzewidywana przeszkoda dla wielu osób transpłciowych, które chciałyby korzystać ze swoich praw człowieka. Istnieją też dowody na to, że pomimo ogólnego wsparcia dla prawnego uznania płci, publiczne nastawienie w wielu europejskich krajach jeszcze się usztywniło przeciwko temu kluczowemu prawu człowieka.⁵⁷

Brak gwarancji prawnych dla osób interpłciowych

35. Brak formalnej ochrony osób interpłciowych jest szczególnie dojmujący. Jedynie kilka państw europejskich przewiduje wyraźną ochronę osób interpłciowych poprzez włączenie „cech płciowych” do katalogu formalnych podstaw zawartych w przepisach równościowych i antydyskryminacyjnych, jak również w regulacjach dotyczących zwalczania mowy nienawiści i przestępstw z nienawiści. W innych prawodawstwach otwartą kwestią pozostaje, czy sądy krajowe interpretują istniejącą ochronę „płci biologicznej”, czy „społeczno-kulturowej” w taki sposób, że obejmuje ona również osoby interpłciowe. Sytuacja ta zwiększa niepewność, w jakiej mogą się znaleźć osoby interpłciowe w Europie.⁵⁸

Prawa dziecka i narażenie osób LGBTI na praktyki konwersyjne

36. Szczególny niepokój budzi kwestia ochrony dzieci LGBTI, jak również tych młodych ludzi, których rodzice lub opiekunowie są osobami LGBTI.⁵⁹ Te dzieci i młodzi ludzie mogą zostać całkowicie lub częściowo wykluczeni z właściwości przepisów włączających osoby LGBTI, a ich potrzeby i życzenia zbyt często podporządkowuje się uprzedzeniom dorosłych. Sytuacja ta jest niezgodna z kluczową zasadą praw człowieka, według której we wszystkich działaniach dotyczących dzieci należy w pierwszym rzędzie brać pod uwagę najlepszy interes dziecka.⁶⁰

37. Młodzież LGBTI jest szczególnie narażona na praktyki konwersyjne. Te wysoce nieetyczne zachowania, które czasami określa się, jako „terapia” konwersyjna, mają na celu zmianę orientacji seksualnej i/lub tożsamości płciowej danej osoby. Praktyki konwersyjne mogą być przeprowadzane w różnych formach, w tym przez fizyczne, emocjonalne, czy psychologiczne złe traktowanie i mogą też dotyczyć dorosłych osób LGBTI. Aktorzy działający w sferze praw człowieka potępili takie praktyki⁶¹ i w coraz większej liczbie krajów europejskich są one zabronione.⁶² Chociaż

⁵² Zobacz np. Ustawa zbiorcza T/9934 (maj 2020), art. 3, Węgry; Trybunał Konstytucyjny Bułgarii, akta konstytucyjne nr 3/2018, orzeczenie nr 13 (27 lipca 2018 r.); Projekt ustawy nr 301/1995 (marzec 2023), Słowacja.

⁵³ *Relu-Adrian Coman i Inni przeciwko Rumunii* skarga nr 2663/21 (ETPCz, zakomunikowana 9 lutego 2021); wyrok z 5 czerwca 2018, *Coman*, C673/16, EU:C:2018:385.

⁵⁴ Wyrok z 14 grudnia 2021, *V.M.A.*, C490/20, EU:C:2021:1008.

⁵⁵ *Bayev i Inni p. Rosji*, skarga nr 67667/09 (ETPCz, 20 czerwca 2017).

⁵⁶ Prawa człowieka i tożsamość płciowa, CommDH/IssuePaper(2009), Publikacje Rady Europy, 2009); *Implementacja Zalecenia CM/Rec(2010)5 Komitetu Ministrów w sprawie środków zwalczania dyskryminacji z powodu orientacji seksualnej lub tożsamości płciowej – Raport Tematyczny w sprawie prawnego uznania płci w Europie*, doc. GT-ADI-SOGI(2022)7, CDADI, GT-ADI-SOGI.

⁵⁷ *Badanie Specjalny Eurobarometr 493 – Dyskryminacja w Europie: Raport* (Komisja Europejska, 2019), 128-131.

⁵⁸ *Prawa równościowe osób trans- i interpłciowych w Europie – analiza porównawcza* (Biuro Publikacji Unii Europejskiej, 2018); *Prawa człowieka i osoby interpłciowe – dokument tematyczny* (Publikacje Rady Europy, 2015). W 2022 roku Europejski Trybunał Praw Człowieka, odrzucając skargę na podstawie przesłanek dopuszczalności, zasugerował, że będzie chronił integralność cielesną dzieci i młodych osób interpłciowych w odpowiednim postępowaniu sądowym. Patrz: Europejski Trybunał Praw Człowieka, *M przeciwko Francji*, skarga nr 42821/18 (ETPCz, 19 maja 2022).

⁵⁹ Zobacz np. Rada Europy, *Strategia Rady Europy na rzecz praw dziecka (2022–2027)* (Rada Europy, 2022), 23.

⁶⁰ Konwencja ONZ o prawach dziecka, Art. 3(1).

⁶¹ Raport Niezależnego Eksperta ds. ochrony przed przemocą i dyskryminacją ze względu na orientację seksualną i tożsamość płciową, Praktyki tzw. „terapii konwersyjnej”, UN Doc. nr A/HRC/44/53 (1 maja 2020 r.). Zobacz także: Komisarz Praw Człowieka Rady Europy, „Nie ma nic do wyleczenia: położenie kresu tzw. „terapiom konwersyjnym” dla osób LGBTI” (16 lutego 2023) <https://www.coe.int/en/web/commissioner/-/nothing-to-cure-putting-an-end-to-so-called-conversion-therapies-for-lgbti-people>.

⁶² *Zakazy „terapii” konwersyjnych. Sytuacja w wybranych państwach członkowskich UE*, Briefing Parlamentu Europejskiego (Unia Europejska, 2022).

nieskuteczne, jeśli chodzi o osiągnięcie założonego celu, praktyki te mogą powodować negatywne skutki na całe życie mające wpływ na psychiczny i fizyczny dobrostan osób LGBTI. Osłabiają prawa osób LGBTI do godnego życia i wolności od niehumanitarnego i poniżającego traktowania.

Niewłaściwe procedowanie wniosków azylowych osób LGBTI

38. W sferze prawa dotyczącego azylu i uchodźców, uzasadniona obawa przed prześladowaniem, czy złym traktowaniem z powodu bycia osobą LGBTI uznawana jest za podstawę do przyznania azylu.⁶³ Jednakże nawet w krajach, w których takie uznanie już istnieje, są dowody na to, że władze mogą poddawać ludzi stanowiącym nadużycie ocenom, w celu określenia „wiarygodności” ich orientacji seksualnej.⁶⁴ Oceny takie obejmują: inwazyjne przesłuchanie, testy psychologiczne i wyciąganie nieproporcjonalnych wniosków, jeśli aplikanci na samym początku nie wskazali LGBTI-fobii, jako motywu swoich prześladowań. Są poniżające i mają nieproporcjonalny wpływ na osoby LGBTI, które mogą doświadczać złożonych form dyskryminacji z powodu „rasy”, pochodzenia etnicznego lub narodowego, obywatelstwa i religii. W krajach Rady Europy, uchodźcy LGBTI i osoby LGBTI wnioskujące o azyl mogą również doświadczać dyskryminacji i nietolerancji poza procedurami azylowymi, w tym poprzez brak bezpiecznego zakwaterowania, ograniczony dostęp do niezbędnej opieki zdrowotnej i bariery w uzyskaniu pełnego uznania prawnego.

39. ECRI zaobserwowała, że w państwach członkowskich, które uznają osoby LGBTI za uchodźców, w niektórych kontekstach nadal może istnieć ryzyko prześladowania, czy złego traktowania. Np. w krajach, w których istnieje prawo, czy sankcje prawne skierowane przeciwko osobom LGBTI, ale generalnie nie są one stosowane, nadal może istnieć ryzyko dla osoby powracającej do takiego kraju. Taka możliwość podkreśla potrzebę ostrożnego rozważenia indywidualnych okoliczności poszczególnych osób LGBTI ubiegających się o azyl i status uchodźcy, jak również potrzebę poszanowania ich praw człowieka oraz gwarancji ochrony przed dyskryminacją, prześladowaniem i złym traktowaniem, w tym zasady non-refoulement.

Wzrost mowy nienawiści i tzw. kampanii anty-gender skierowanych przeciwko osobom LGBTI

40. W ostatnich latach w kilku państwach członkowskich zauważono nasilenie się politycznego i publicznego dyskursu, szczególnie online, przeciwko tzw. „ideologii LGBTI”, czy „ideologii gender”.⁶⁵ Ruchy „Anty-gender”, które sprzeciwiały się prawom osób LGBTI często sprzeciwiały się też kampaniom na rzecz praw kobiet, w tym na rzecz większej autonomii w zakresie praw reprodukcyjnych. Często opierały się na niepopartych niczym twierdzeniach, że ochrona praw kobiet i osób LGBTI oraz postęp w tym zakresie zagraża tożsamości narodowej, wolności religijnej i tradycyjnym wartościom rodzinnym.⁶⁶ Retoryka anty-gender i anty-LGBTI może również w niewłaściwy sposób przedstawiać prawa człowieka osób LGBTI, w szczególności osób transpłciowych, jako stanowiących zagrożenie, bądź ryzyko dla praw kobiet i dzieci. W Europie, kampanie anty-gender doprowadziły do zapalnych wystąpień publicznych, w tym komentarzy, które można zakwalifikować, jako nietolerancyjne, czy stanowiące mowę nienawiści wobec osób LGBTI, a w szczególności osób transpłciowych. W niektórych państwach członkowskich, język anty-gender został wykorzystany przez krajowych polityków, chcących wzbudzić gniew i przedstawiających się jako obrońcy tradycyjnych wartości.

41. Gdy partie polityczne i politycy będący u władzy posługują się retoryką anty-gender, uprzedzenia wobec osób LGBTI często się intensyfikują w społeczeństwie, ponieważ takie wystąpienia uważa się za mające oficjalne poparcie. Postawy przeciwne osobom LGBTI coraz

⁶³ Zalecenie CM/Rec(2010)5 Komitetu Ministrów, 42-44. Zobacz też: Wysoki Komisarz Narodów Zjednoczonych ds. Uchodźców, „Wytyczne dotyczące ochrony międzynarodowej nr 9: Wnioski o status uchodźcy w oparciu o orientację seksualną i/lub tożsamość płciową w kontekście art. 1A ust. 2 Konwencji z 1951 r. i/lub Protokołu do niej z 1967 r. odnoszącego się do Statusu Uchodźców”, HCR/GIP/12/09 (UNHRC) (23 października 2012).

⁶⁴ Wyrok z dnia 2 grudnia 2014 r., A, B i C przeciwko Staatssecretaris van Veiligheid en Justitie, C148/13 do C150/13, EU:C:2014:2406; Wyrok z dnia 25 stycznia 2018 r., F przeciwko Bevandorlasi es Allampolgarsagi Hivatal, C473/16, EU:C:2018:36. Zobacz także: Komisarz Praw Człowieka Rady Europy, Komentarz dotyczący praw człowieka: „Potrzebne są otwarte umysły, aby poprawić ochronę osób LGBTI ubiegających się o azyl w Europie” (Rada Europy, 11 października 2018).

⁶⁵ Rezolucja 2417 (2022) Zgromadzenia Parlamentarnego Rady Europy w sprawie zwalczania rosnącej nienawiści wobec osób LGBTI w Europie, przyjęta przez Zgromadzenie 25 stycznia 2022 (3. posiedzenie).

⁶⁶ Zobacz ogólnie: Zwalczanie rosnącej nienawiści wobec osób LGBTI w Europie (Dok. nr 15425 z 17 grudnia 2021 r.), Komisja ds. Równości i Niedyskryminacji Zgromadzenia Parlamentarnego Rady Europy; ECRI, Sprawozdanie roczne z działalności ECRI za okres od 1 stycznia do 31 grudnia 2021 r. (2021), (18)–(22); Komisarz Praw Człowieka Rady Europy, Komentarz dotyczący praw człowieka „Duma kontra poniżenie: polityczna manipulacja homofobią i transfobią w Europie” (16 sierpnia 2021).

bardziej się zakorzeniają, jeśli przyjmowane prawo znacząco dotyczy osoby LGBTI i ich praw lub wstrzymuje obieg informacji dotyczących osób LGBTI w instytucjach publicznych, czy w miejscach publicznych. Takie prawo, czy środki dotyczą nie tylko te osoby, których dotyczą, ale stwarzają też klimat usztywnienia się, w którym organizacje społeczeństwa obywatelskiego LGBTI czują się coraz bardziej zastraszane i ograniczane w swoich działaniach promocyjnych i podnoszących świadomość w społeczeństwie.

Brak odpowiedzialności za akty mowy nienawiści i przemocy motywowanej nienawiścią skierowane przeciwko osobom LGBTI

42. Istnieją dowody, w tym pochodzące z szeregu spraw rozpatrywanych przez Europejski Trybunał Praw Człowieka,⁶⁷ świadczące o wrogości wobec osób LGBTI w niektórych państwach członkowskich. Dotyczy to w szczególności ograniczeń prawa do pokojowych zgromadzeń oraz – poprzez stosowanie tak zwanych przepisów dotyczących „antygejowskiej propagandy” – ograniczeń nałożonych na osoby LGBTI w otwartym wyrażaniu, omawianiu lub rozpowszechnianiu informacji na temat orientacji seksualnej, tożsamości płciowej lub cech płciowych.⁶⁸ Istnieje wiele przykładów organów krajowych i innych w całej Europie, które albo nie chroniły osób i grup LGBTI przed przestępstwami z nienawiści, w tym przed przemocą lub mową nienawiści stanowiącą podżeganie do przemocy, szczególnie w Internecie, albo odmawiały przeprowadzenia odpowiedniego śledztwa i ścigania takich przestępstw, gdy do nich dochodziło, często w odpowiedzi na próby egzekwowania przez osoby LGBTI przysługującego im prawa do wolności zgromadzeń lub wolności słowa.

43. Odmowa lub niechęć funkcjonariuszy organów ścigania i prokuratorów do zapobiegania oraz do prowadzenia śledztw i ścigania aktów przemocy i innych czynów o charakterze przestępczym wobec osób LGBTI pozbawia osoby LGBTI kluczowych praw człowieka, w tym ochrony przed niehumanitarnym lub poniżającym traktowaniem albo karaniem, w związku z prawem do niedyskryminacji.⁶⁹ Brak ochrony i odpowiedzialności za takie akty przemocy i inne czyny przestępcze stwarza atmosferę strachu i niepewności wśród osób LGBTI. Poważnie ogranicza to ich udział w życiu obywatelskim, społecznym i politycznym państw członkowskich. Taką odmowę lub niechęć należy również rozumieć w szerszym europejskim kontekście prawnym i społecznym, w którym zawężają się możliwości dyskusji, wyrażania i potwierdzania praw człowieka przysługujących osobom LGBTI. Jednocześnie władze niektórych państw członkowskich nie prowadzące odpowiednich śledztw i nie ścigające przestępstw z nienawiści skierowanych przeciwko osobom LGBTI, w tym karalnej mowy nienawiści, wprowadzają także, między innymi, zakaz organizowania publicznych marszów LGBTI, cenzurują książki o tematyce LGBTI i oznaczają publikacje na temat osób LGBTI jako szkodliwe dla dzieci.⁷⁰ W niektórych krajach europejskich większe ryzyko aresztowania i ścigania istnieje w przypadku udziału w pokojowej demonstracji LGBTI niż w razie popełnienia poważnych aktów przemocy wobec osób uczestniczących w tej demonstracji.

44. Brak śledztwa i ścigania przemocy wobec osób LGBTI często wynika z uprzedzeń i dyskryminacji. Może jednak być również konsekwencją niewiedzy, bezpodstawnych założeń i nieporozumień. Chociaż w niektórych krajach europejskich istnieją pozytywne przykłady szkoleń dotyczących osób LGBTI⁷¹ dla funkcjonariuszy organów ścigania, prokuratorów i urzędników sądowych, to dostępność i wdrażanie takich programów są nierówne w poszczególnych państwach członkowskich. Dostępne i kompetentne kulturowo programy szkoleniowe, opracowane w porozumieniu ze społeczeństwem obywatelskim LGBTI i dostosowane do konkretnych potrzeb

⁶⁷ *Identoba i Inni p. Gruzji*, skarga nr 73235/12 (ETPCz, 12 maja 2015); *MC i AC p. Rumunii*, skarga nr 12060/12 (ETPCz, 12 kwietnia 2016); *Beizaras i Levickas p. Litwie*, skarga nr 41288/15 (ETPCz, 14 stycznia 2020); *Oganezova p. Armenii*, skarga nr 71367/12, skarga nr 72961/12 (ETPCz, 15 maja 2022).

⁶⁸ *Alekseyev p. Rosji*, skargi nr 4916/07, 25924/08 i 14599/09 (ETPCz, 21 października 2010); *GenderDoc-M p. Mołdawii*, skarga nr 9106/06 (ETPCz, 12 czerwca 2012); *Bayev i Inni p. Rosji*, skarga nr 67667/09 (ETPCz, 20 czerwca 2017); *KAOS GL p. Turcji*, skarga nr 4982/07 (ETPCz, 22 listopada 2016).

⁶⁹ *Identoba i Inni p. Gruzji*, skarga nr 73235/12 (ETPCz, 12 maja 2015); *Sabalic p. Chorwacji*, skarga nr 50231/13 (ETPCz, 14 stycznia 2021).

⁷⁰ *Zwalczanie rosnącej nienawiści wobec osób LGBTI w Europie (Dok. nr 15425 z 17 grudnia 2021 r.)*, Komisja ds. Równości i Niedyskryminacji Zgromadzenia Parlamentarnego Rady Europy; *Macate przeciwko Litwie*, skarga nr 61435/19 (ETPCz, 23 stycznia 2023 r.); *Rezolucja 2417 (2022) Zgromadzenia Parlamentarnego Rady Europy w sprawie zwalczania rosnącej nienawiści wobec osób LGBTI w Europie, tekst przyjęty przez Zgromadzenie w dniu 25 stycznia 2022 r. (3. posiedzenie)*.

⁷¹ Zobacz także Rada Europy, Joanna Perry i Paul Franey, *Policja w sprawie przestępstw z nienawiści wobec osób LGBTI: szkolenie w zakresie profesjonalnego reagowania policji* (Rada Europy, 2017).

funkcjonariuszy organów ścigania⁷² i innych podmiotów wymiaru sprawiedliwości w sprawach karnych, mogą być skutecznym narzędziem zapobiegania stereotypom i uprzedzeniom skierowanym przeciwko osobom LGBTI oraz ich zwalczania, a także budowania zaufania wśród osób LGBTI. Bez takiego szkolenia funkcjonariusze organów ścigania, prokuratorzy i sędziowie będą częściej podchodzić do incydentów i przestępstw skierowanych przeciwko osobom LGBTI przez pryzmat błędnych założeń, niezrozumienia i uprzedzeń.

⁷² W tym kontekście funkcjonariusze organów ścigania to również personel więzienny i inny personel opiekuńczy, który można objąć szkoleniem i rozwijaniem kompetencji w zakresie zapobiegania i zwalczania dyskryminacji wobec osób LGBTI, mowy nienawiści i przemocy w miejscach pozbawienia wolności, w szczególności w ośrodkach detencyjnych dla imigrantów i więzieniach. Zobacz także działania Europejskiego Komitetu ds. Zapobiegania Torturom oraz Nieludzkiemu lub Poniżającemu Traktowaniu albo Karaniu (CPT).

ZALECENIA

ECRI zauważa, że nietolerancja i dyskryminacja osób LGBTI w poszczególnych państwach członkowskich Rady Europy znacznie się różni poziomem i formą. Poniższe zalecenia, które uwzględniają również ustalenia wynikające z działań monitoringowych ECRI w poszczególnych krajach, mają służyć jako wytyczne stanowiące pomoc dla państw członkowskich w zapobieganiu i zwalczaniu dyskryminacji i nietolerancji wobec osób LGBTI, we współpracy z zainteresowanymi społecznościami i z uwzględnieniem specyficznych trudności i problemów występujących w poszczególnych państwach członkowskich.

ECRI zaleca, by rządy państw członkowskich:

OGÓLNE ZASADY

1. nadały wysoki priorytet promowaniu i osiągnięciu równości osób LGBTI oraz zwalczaniu dyskryminacji i nietolerancji wobec nich, podejmując wszelkie pozytywne środki, w tym w zakresie prawodawstwa, polityki administracyjnej oraz krajowych strategii lub planów działania, aby zapewnić osobom LGBTI bezpieczeństwo, jednakową ochronę prawną i korzystanie z praw i wolności w takim samym zakresie, w jakim zapewniają wszystkim innym członkom społeczeństwa;
2. zapewniły, że środki podjęte w celu zwalczania dyskryminacji i nietolerancji wobec osób LGBTI będą realizowane na wszystkich poziomach administracyjnych (lokalnym/regionalnym i krajowym) oraz ułatwiły zaangażowanie szerokiego spektrum podmiotów z różnych sektorów społeczeństwa, w tym sektora prawnego, sfery społecznej, religijnej, edukacyjnej, społeczeństwa obywatelskiego i kultury. Środki takie powinny również uwzględniać wpływ nierówności płci i krzywd uwarunkowanych płcią. Polityki wprowadzone w celu zwiększenia równości płci powinny odpowiednio uwzględniać doświadczenia lesbijek, kobiet biseksualnych, transpłciowych i interplciowych;
3. zapewniły, by przepisy i polityki przeciwdziałające przestępstwom z nienawiści i dyskryminacji gwarantowały osobom LGBTI skuteczną ochronę i powstrzymały się od przyjmowania przepisów lub polityk, które wiktyimizują osoby LGBTI, dyskryminują je lub legitymizują nienawiść wobec nich;
4. zapewniły wszystkim osobom i grupom LGBTI możliwość swobodnego wyrażania poglądów i informacji na temat swoich praw i pozycji w społeczeństwie oraz dostęp do nich, w sposób bezpieczny i wolny od nękania lub ataków, a także pełną ochronę ze strony policji i innych właściwych organów;
5. ustanowiły kompleksowy, dokładny i niezawodny system gromadzenia odpowiednich i zdezagregowanych danych dotyczących osób LGBTI, przestrzegając międzynarodowych standardów gromadzenia danych oraz zapewniając perspektywę przekrojową i poszanowanie zasad poufności, dobrowolnej samoidentyfikacji i świadomej zgody. Dane powinny być gromadzone wyłącznie do celów promowania równości osób LGBTI oraz zapobiegania nietolerancji i dyskryminacji osób LGBTI i zwalczania tych zjawisk. Należy podjąć szczególne wysiłki informacyjne, aby zapewnić, w miarę możliwości, wszelkie dane reprezentatywne dla całej populacji LGBTI, w tym dla osób, które mogą doświadczać dyskryminacji krzyżowej, takich jak osoby LGBTI należące do społeczności romskiej lub do społeczności Wędrowców. Doświadczenia lesbijek, osób biseksualnych, transpłciowych i interplciowych, zwłaszcza tych, które identyfikują się jako kobiety, powinny być dokładnie, adekwatnie i odpowiednio uwzględniane w procesach zbierania informacji;
6. opracowały prawa, polityki, plany działania i inne środki oparte na dowodach, które uznają i odzwierciedlają życiowe doświadczenia osób LGBTI w zakresie dyskryminacji – rozumiejąc, że takie doświadczenia mogą być kształtowane, zmieniane lub potęgowane przez inne kluczowe aspekty tożsamości, czy osobistego doświadczenia, w tym przez „rasę”, pochodzenie etniczne lub narodowe, obywatelstwo, płeć, stopień niepełnosprawności i religię. Ustanawiając takie kompleksowe i skuteczne przepisy, polityki i plany działania na rzecz osób LGBTI, rządy powinny uwzględnić podejście przekrojowe w ich projektowaniu, strukturze i stosowaniu oraz podejmować okresowe przeglądy w celu monitorowania wdrażania tego podejścia;
7. zapewniły, że prawo krajowe skutecznie definiuje dyskryminację ze względu na rzeczywistą lub postrzeganą orientację seksualną, tożsamość płciową i cechy płciowe i zakazuje jej oraz nakłada na władze publiczne obowiązek promowania równości osób LGBTI i zapobiegania dyskryminacji w wykonywaniu swoich funkcji. Zakaz dyskryminacji, czy to cywilny, administracyjny czy karny, powinien obejmować wszystkie sfery życia, w tym edukację, zatrudnienie,

mieszkalnictwo i opiekę zdrowotną. Władze powinny zapewnić, aby prawo antidyskryminacyjne obejmowało wszystkie osoby LGBTI, osoby postrzegane jako LGBTI oraz osoby, które doświadczają dyskryminacji ze względu na swoje powiązania z osobami lub grupami LGBTI;

8. zapewniły opracowanie kompleksowych ram prawnych, obejmujących przepisy prawa cywilnego, administracyjnego i karnego, aby skutecznie zapobiegać mowie nienawiści wobec osób LGBTI, w tym mowie nienawiści w Internecie oraz ścigać mowę nienawiści skierowaną przeciwko osobom LGBTI mającą znamiona przestępstwa i inne przestępstwa z nienawiści. Mowa nienawiści o charakterze przestępczym i inne przestępstwa z nienawiści skierowane przeciwko osobom LGBTI nie powinny podlegać karom niższym niż kary, którym podlega mowa nienawiści o charakterze przestępczym i inne przestępstwa z nienawiści motywowane innymi chronionymi podstawami;

9. zapewniły, aby krajowe prawo karne przewidywało czyny o charakterze przestępczym z motywem skierowanym przeciwko osobom LGBTI oraz aby każdy taki motyw mógł zostać uznany za okoliczność obciążającą przy ustalaniu odpowiednich kar;

10. zapewniły, aby przepisy ustawowe, wykonawcze i polityki mające zastosowanie do pośredników internetowych odpowiednio przewidywały ochronę przed dyskryminacją osób LGBTI, mową nienawiści i przestępstwami z nienawiści, biorąc pod uwagę liczne i krzyżujące się formy dyskryminacji;

POLITYKI I KOORDYNACJA INSTYTUCJONALNA

Krajowe strategie i plany działania w zakresie równości osób LGBTI

11. przyjęły, wdrożyły i odpowiednio wyposażyły krajową strategię lub plan działania na rzecz równości, aby promować i osiągnąć równość oraz zapobiegać nietolerancji i dyskryminacji ze względu na rzeczywistą lub postrzeganą orientację seksualną, tożsamość płciową i cechy płciowe; i zwalczać je;

12. zapewniły, by każda krajowa strategia lub plan działania na rzecz równości określały konkretne środki, takie jak proponowane przepisy, wytyczne rządowe, programy szkoleniowe, wsparcie finansowe i kampanie uświadamiające społeczeństwo, aby zapobiegać mowie nienawiści i przemocy motywowanej nienawiścią skierowanej przeciwko osobom LGBTI, a także by osiągnąć rzeczywistą równość osób LGBTI we wszystkich obszarach życia, w tym w edukacji, zatrudnieniu, mieszkalnictwie i opiece zdrowotnej;

13. zapewniły by opracowywanie, wdrażanie i monitorowanie wszelkich krajowych strategii lub planów działania na rzecz równości uwzględniało ściśle konsultacje z odpowiednimi podmiotami społeczeństwa obywatelskiego, w tym z osobami LGBTI;

14. przeprowadzały okresowe i końcowe, oparte na dowodach, niezależne i publicznie dostępne, oceny wdrażania każdej krajowej strategii lub planu działania na rzecz równości, w celu, w stosownych przypadkach, ponownego dostosowania wdrażania lub opracowania dalszych strategii w oparciu o wyciągnięte wnioski oraz w razie potrzeby zajęcia się nowymi zagrożeniami dla praw człowieka osób LGBTI. Oceny okresowe i końcowe powinny monitorować skuteczność krajowej strategii lub planu działania na rzecz równości w rozwiązywaniu problemu dyskryminacji krzyżowej, której doświadczają osoby LGBTI;

Prawo do życia prywatnego i rodzinnego oraz prawa dziecka

15. zapewniły wszystkim osobom LGBTI skuteczne korzystanie z prawa do życia prywatnego i rodzinnego oraz aby przepisy prawa rodzinnego i inne przepisy prawa nie dyskryminowały ich ze względu na faktyczną lub domniemaną orientację seksualną, tożsamość płciową lub cechy płciowe;

16. rozszerzyły uznanie prawne i ochronę na osoby LGBTI oraz zapewniły parom, które sformalizowały swój związek jedнопłciowy, równy dostęp do tych samych praw i korzyści, do których dostęp mają osoby pozostające w prawnie uznanych związkach heteroseksualnych, w tym prawo do majątku, alimentów i dziedziczenia. Osoby transpłciowe i interpłciowe powinny mieć prawo do tworzenia związków uznawanych przez prawo zgodnie z prawnie uznaną płcią;

17. zapewniły skuteczne ramy prawne dla uznawania związków partnerskich LGBTI i innych więzi rodzinnych osób LGBTI w sytuacjach transgranicznych;

18. zapewniły, aby dobro dziecka było głównym czynnikiem uwzględnianym w kształtowaniu polityki oraz we wszystkich decyzjach administracyjnych i sądowych dotyczących dzieci będących

osobami LGBTI oraz dzieci osób LGBTI;

19. zapewniły przyjęcie skutecznej ochrony przed dyskryminacją ze względu na rzeczywistą lub domniamaną orientację seksualną, tożsamość płciową lub cechy płciowe przy ustalaniu stosunku prawnego między rodzicami a ich dziećmi. Celem powinno być umożliwienie osobom LGBTI korzystania z równego traktowania, w szczególności w:

- a. ustalaniu praw rodzicielskich wobec dziecka;
- b. określaniu, kto ponosi prawną odpowiedzialność za dziecko i kto ma prawo podejmować decyzje dotyczące dziecka;
- c. określaniu, z kim dziecko będzie mieszkać lub mieć kontakt;
- d. dostępie do adopcji;

20. tam, gdzie Państwa członkowskie zezwalają na stosowanie technologii wspomaganej prokreacji, zakazały dyskryminacji w dostępie do tych technologii ze względu na rzeczywistą lub postrzeganą orientację seksualną, tożsamość płciową lub cechy płciowe;

21. zagwarantowały wszystkim dzieciom prawo do swobodnego wyrażania swojej orientacji seksualnej, tożsamości płciowej lub cech płciowych, bez dyskryminacji, zwłaszcza w kontekście edukacji;

Zakaz praktyk konwersyjnych

22. egzekwowały kompleksowy i skuteczny zakaz prawny, w tym reklamy i promocji, wszelkich praktyk, których celem jest konwersja lub zmiana orientacji seksualnej i/lub tożsamości płciowej dzieci, w tym sposobu, w jaki dzieci wyrażają swoją orientację seksualną i/lub tożsamość płciową;

23. zapewniły skuteczne środki, w tym zakazy prawne lub kodeksy praktyk zawodowych, aby zagwarantować, że żadna osoba dorosła nie będzie poddawana bezwiednym lub przymusowym praktykom, których celem jest konwersja lub zmiana jej orientacji seksualnej i/lub tożsamości płciowej, w tym sposobu wyrażania swojej orientacji seksualnej i/lub tożsamości płciowej;

Prawne uznanie płci i dostęp do opieki zdrowotnej potwierdzającej płeć

24. zapewniły, aby prawo krajowe gwarantowało szybki, przejrzysty i dostępny proces oparty na jasnych, precyzyjnych i przewidywalnych przepisach, dzięki którym ludzie mogą uzyskać prawne uznanie płci, a także by ludzie mogli zmieniać swoje imię i nazwisko oraz oznaczenie płci we wszystkich oficjalnych dokumentach tożsamości, z zakresu ubezpieczeń społecznych i w innych dokumentach publicznych. Państwa członkowskie powinny zapewnić dostępność prawnego uznania płci dla osób interplciowych;

25. zagwarantowały, by uzyskanie prawnego uznania płci nie było uzależnione od poddania się przez ubiegające się o nie osoby warunkom stanowiącym nadużycie, takim jak przymusowa sterylizacja i/lub procedury medyczne; diagnozy w zakresie zdrowia psychicznego; przymusowy rozwód lub utrata więzi rodzinnych, w tym statusu rodzica; nieproporcjonalne koszty finansowe lub dowód tzw. „prawdziwego doświadczenia życiowego” w zakresie życia zgodnie ze swoją tożsamością płciową;

26. należy rozważyć przyznanie odszkodowania osobom, od których wymagano poddania się sterylizacji, jako warunku wstępnego prawnego uznania płci;

27. zapewniły, aby prawo krajowe przewidywało jasną i zrozumiałą ścieżkę, dzięki której osoby, których urodzenie nie zostało zarejestrowane w państwie członkowskim, będą mogły uzyskać prawne uznanie płci;

28. zbadały możliwości usunięcia lub obniżenia ograniczeń wiekowych dotyczących tego, kto może uzyskać prawne uznanie płci;

29. rozwały wprowadzenie dodatkowych kategorii płci i dokonały przeglądu potrzeby umieszczania oznaczeń płci w dokumentach tożsamości, dokumentach z zakresu ubezpieczenia społecznego i w innych dokumentach publicznych;

30. zadbały o to, aby demedycyzacja prawnego uznania płci nie była wykorzystywana do wstrzymywania niezbędnej opieki zdrowotnej dla osób, które chcą przejść medyczną korektę płci. Państwa członkowskie powinny w miarę możliwości zapewnić osobom transpłciowym bezpieczny, niedrogi i terminowy dostęp do niezbędnego leczenia w zakresie afirmacji płci;

31. zapewniły, aby przepisy krajowe regulujące ochronę ubezpieczeniową opieki zdrowotnej w zakresie afirmacji płci nie były dyskryminujące ze względu na rzeczywistą lub postrzeganą orientację seksualną, tożsamość płciową lub cechy płciowe. Wszelkie ograniczenia ubezpieczenia zdrowotnego w zakresie afirmacji płci powinny respektować prawo do życia prywatnego, niedyskryminacji i najwyższy możliwy do osiągnięcia standard zdrowia;

Osoby interplciowe

32. podjęły kroki w celu przyjęcia kompleksowych, skutecznych i odstraszających środków prawnych zakazujących wykonywania niepotrzebnych z medycznego punktu widzenia operacji (często określanych jako tzw. operacje „normalizujące płeć”) oraz innych zabiegów nieterapeutycznych do czasu, gdy dzieci interplciowe będą miały możliwość uczestniczenia w podejmowaniu decyzji, w oparciu o zasadę swobodnej i świadomej zgody. Przepisy krajowe powinny wyraźnie uznawać prawo osób interplciowych do integralności cielesnej;

33. wyjaśniły, że postawy, czy preferencje społeczne nie stanowią prawnego uzasadnienia przeprowadzania nieterapeutycznych zabiegów medycznych na osobach interplciowych;

34. zapewniły, by w przypadkach, w których, osoby interplciowe zostały poddane bez swojej zgody interwencjom medycznym, miały one dostęp do wszystkich odpowiednich środków wsparcia, w tym do dalszej opieki i poradnictwa jeśli tego wymagają. Osoby poddane takiemu leczeniu powinny mieć pełny dostęp do swojej dokumentacji medycznej;

35. rozważyły przyznawanie odszkodowania osobom interplciowym, które zostały poddane zabiegom chirurgicznym z medycznego punktu widzenia niepotrzebnym, czy też innemu rodzajowi leczenia bez ich dobrowolnej i świadomej zgody;

36. zapewniły odpowiednie szkolenie dla wszystkich osób pracujących w systemie opieki zdrowotnej oraz dla tworzących politykę w tym zakresie, w szczególności dla studentów medycyny, w którym zostałoby podkreślone, że osoby interplciowe mają prawo do integralności cielesnej oraz do różnorodności. Rządy powinny zapewnić, by osoby interplciowe, w tym te osoby, które doświadczyły krzyżowej dyskryminacji oraz ich przedstawiciele odgrywały kluczową rolę w tworzeniu takich szkoleń;

Azyl i uchodźcy

37. zagwarantowały, by na podstawie krajowego prawa azylowego, osoby LGBTI, które mają uzasadnione obawy przed prześladowaniami, czy złym traktowaniem z powodu swojej faktycznej, czy też postrzeganej orientacji seksualnej, tożsamości płciowej, czy cech płciowych, mogły wnioskować, gdy jest to właściwe w oparciu o zindywidualizowaną ocenę ryzyka, o uzyskanie statusu uchodźcy. Państwa członkowskie powinny powstrzymać się od oddalania wniosku o azyl na tej podstawie, że osoby LGBTI po powrocie do kraju swojego pochodzenia, mogą uniknąć prześladowania, czy złego traktowania, ukrywając swoją orientację seksualną, tożsamość płciową, czy cechy płciowe;

38. zapewniły, by osoby LGBTI otrzymały odpowiednie wsparcie w procesach azylowych oraz by nie były poddawane niewłaściwym, czy nadużywającym ocenom wiarygodności, które naruszają ich godność, stanowią dyskryminację, czy narażają te osoby na poniżające traktowanie. Dotyczy to badań psychiatrycznych, niewłaściwych przesłuchań, zawierających pytania o charakterze seksualnym, czy stereotypowym; wymagania wyraźnego dowodu, że dana osoba jest LGBTI, ale nie ogranicza się jedynie do powyższych zachowań; gdyż obejmuje też wyciąganie nieproporcjonalnych wniosków z początkowego niepoinformowania przez wnioskodawcę o tym, że powodem jego prześladowania, czy złego traktowania była LGBTI-fobia;

39. zagwarantowały szkolenie, by zapewnić, że urzędnicy, którzy procedują i rozstrzygają wnioski azylowe, mieli wystarczającą wiedzę do zajmowania się osobami LGBTI w świadomy kulturowo i kompetentny sposób oraz bez stereotypowych założeń;

40. zapewniły by, podczas oczekiwania na wynik postępowania azylowego, osoby LGBTI miały dostęp do bezpiecznego zakwaterowania, gdzie nie doświadczą dyskryminacji, ani ze strony władz, ani ze strony innych mieszkańców. Rządy powinny, jak dalece to możliwe, szanować tożsamość płciową osób ubiegających się o azyl, w tym jej wyrażanie, poprzez zapewnienie odpowiedniej opieki zdrowotnej, zakwaterowania i dokumentów tożsamości;

ZAPOBIEGANIE

Kampanie podnoszące świadomość, czy programy o równości osób LGBTI

41. promowały, prowadziły lub wspierały, na przykład finansowo, kampanie lub programy podnoszenia świadomości, w tym we współpracy ze społeczeństwem obywatelskim, organami ds. równości i osobami LGBTI, w celu zwiększenia świadomości i zrozumienia kwestii równości osób LGBTI wśród ogółu społeczeństwa. Państwa członkowskie powinny zapewnić odpowiednie włączenie wszystkich osób LGBTI, w tym lesbijek, kobiet biseksualnych, transpłciowych i interplciowych, a także osób LGBTI, które mogą doświadczyć dyskryminacji krzyżowej;

Szkolenie pracowników mediów

42. zachęcały organy regulacyjne ds. mediów publicznych do organizowania sesji szkoleniowych dla pracowników mediów na temat prawnych i innych standardów równości osób LGBTI oraz zwalczania mowy nienawiści wywołanej LGBTI-fobią, z myślą o egzekwowaniu takich standardów, zwłaszcza w mediach elektronicznych. Państwa członkowskie powinny zapewnić, by przepisy krajowe regulujące media zabraniały dyskryminacji ze względu na rzeczywistą lub postrzeganą orientację seksualną, tożsamość płciową lub cechy płciowe;

Zapobieganie i zwalczanie LGBTI-fobii w edukacji i przez edukację

43. promowały włączenie uczniów LGBTI na wszystkich poziomach edukacji, w porozumieniu z przedstawicielami sektora edukacji i społeczeństwa obywatelskiego LGBTI. Działania te powinny obejmować opracowanie mechanizmów i wytycznych dotyczących tego, w jaki sposób edukatorzy i administratorzy mogą zapobiegać przemocy, znęcaniu się nad uczniami LGBTI i ich nękanii, a także jak prowadzić postępowania wyjaśniające w takich sprawach i jak zaradzać im oraz by przyjąć politykę zerowej tolerancji wobec takich czynów w sferze edukacji;

44. opracowały odpowiednie szkolenia dla edukatorów, zwłaszcza podczas ich kształcenia zawodowego, a także dla nauczycieli i administratorów szkół i uniwersytetów, aby zapewnić im wystarczającą wiedzę i kompetencje w celu zrozumienia i zaspokojenia potrzeb uczniów i studentów LGBTI;

45. zadbały o to, aby programy nauczania na wszystkich poziomach edukacji, w tym w ramach kompleksowej edukacji dotyczącej związków i edukacji seksualnej, poruszały kwestie LGBTI w sposób wrażliwy, dostosowany do wieku i łatwy do zrozumienia. Dyskusja na temat kwestii LGBTI powinna opierać się na dowodach i kłaść szczególny nacisk na równość, różnorodność i włączenie społeczne. Władze powinny uchylić wszelkie przepisy lub zasady zabraniające rozpowszechniania wśród uczniów materiałów zawierających treści LGBTI;

46. zagwarantowały, w miarę możliwości, uczniom transpłciowym i interplciowym dostęp do usług edukacyjnych, w tym do zajęć pozalekcyjnych i obiektów, zgodnie z ich tożsamością płciową;

Włączająca rekrutacja i miejsca pracy

47. wprowadziły skuteczne środki, które zabraniają dyskryminacji osób LGBTI oraz promują różnorodność i włączenie w obszarze zatrudnienia, w tym w zakresie polityki rekrutacji, warunków zatrudnienia, polityki zatrzymywania pracowników, możliwości awansu, procedur dyscyplinarnych i zwolnień;

48. zachęcały pracodawców z sektora publicznego i prywatnego do opracowania i wdrożenia polityk lub kodeksów postępowania mających na celu zapobieganie i zwalczanie nietolerancji i dyskryminacji osób LGBTI w dostępie do zatrudnienia i w miejscu pracy, w tym osób z historią transpłciową lub osób, które podejmują proces tranzycji medycznej lub społecznej;

Kodeksy postępowania w sferze politycznej i w sektorze mediów

49. promowały przyjęcie kodeksów postępowania przez parlamenty i inne zgromadzenia wybrane w wyborach politycznych, które szanując odpowiedzialne korzystanie z wolności słowa, odrzucają mowę nienawiści skierowaną przeciwko osobom LGBTI;

50. zachęcały partie polityczne i poszczególnych aktorów politycznych, szczególnie tych na stanowiskach kierowniczych, do aktywnego przeciwstawiania się mowie nienawiści skierowanej przeciwko osobom LGBTI, w szczególności poprzez kontrmowę oraz do pełnego przestrzegania zasad i reguł zawartych w Karcie Europejskich Partii Politycznych na rzecz nierasistowskiego i inkluzywnego społeczeństwa, zatwierdzonej przez Zgromadzenie Parlamentarne Rady Europy;

51. zachęcały do przyjęcia przez media drukowane i elektroniczne, w tym media internetowe, a także przez stowarzyszenia dziennikarzy, kodeksów postępowania przeciwstawiających się mowie nienawiści skierowanej do osób LGBTI lub ich zwolenników;

OCHRONA

Wolność wyrażania opinii, wolność zgromadzeń i wolność zrzeszania się

52. zapewniły wszystkim osobom LGBTI pełne i równe korzystanie z praw do wolności słowa, zgromadzeń i zrzeszania się, umożliwiając im publiczne wyrażanie i dyskusowanie na temat orientacji seksualnej, tożsamości płciowej lub cech płciowych;

53. zezwalały na pokojowe działania publiczne, w tym marsze, protesty i demonstracje, które opowiadają się za prawami człowieka osób LGBTI i chroniły je. Rządy powinny uchylić wszelkie przepisy ustawowe lub praktyki administracyjne, które zabraniają lub ograniczają, bez zgodnego z prawem, uzasadnionego i niezbędnego powodu, prawo osób LGBTI do angażowania się w takie działania publiczne lub które traktują te działania mniej przychylnie niż inne zgodne z prawem marsze, protesty lub demonstracje niezwiązane z prawami człowieka osób LGBTI;

54. przyjęły odpowiednie środki, w tym zapewniły odpowiednią ochronę policyjną, aby zagwarantować osobom LGBTI możliwość korzystania ze swoich praw do wolności wypowiedzi, zgromadzeń i zrzeszania się. Ochronę tę należy rozszerzyć na osoby opowiadające się za równością osób LGBTI oraz na usługodawców ułatwiających osobom LGBTI korzystanie z praw człowieka;

55. uchylili wszelkie przepisy ustawowe lub administracyjne, które zabraniają lub ograniczają publikację materiałów tylko dlatego, że zawierają treści LGBTI. Wszelkie decyzje o prawnym ograniczeniu dostępu do publikowanych materiałów, w tym o nałożeniu ograniczeń wiekowych, powinny być podejmowane bez dyskryminacji ze względu na faktyczną lub domniemaną orientację seksualną, tożsamość płciową lub cechy płciowe;

56. zapewniły dostępność usług wsparcia dla ofiar, w tym linii pomocowych, systemów zgłaszania incydentów, usług doradztwa prawnego i innego rodzaju oraz schronisk dla ofiar, aby móc odpowiednio zająć się ofiarami dyskryminacji, mowy nienawiści i przestępstw z nienawiści wobec osób LGBTI lub aby w pełni włączały osoby LGBTI. Personel obsługujący takie usługi powinien przejść odpowiednie szkolenie i otrzymać środki finansowe, aby zapewnić wsparcie, w tym szkolenia na temat doświadczeń życiowych lesbijek, kobiet biseksualnych, transpłciowych i interpłciowych, a także osób LGBTI, które doświadczają dyskryminacji krzyżowej;

Organy równościowe i społeczeństwo obywatelskie

57. zapewniły, aby mandaty organów ds. równości wyraźnie obejmowały dyskryminację ze względu na rzeczywistą lub postrzeganą orientację seksualną, tożsamość płciową lub cechy płciowe. Organy ds. równości powinny mieć takie same uprawnienia, zasoby i obowiązki, aby zapewnić skuteczną ochronę praw człowieka osób LGBTI, jak w przypadku praw człowieka innych grup w ramach swojego mandatu, w tym prawo do wydawania zaleceń i monitorowania ich wdrażania;

58. zapewniły organizacjom społeczeństwa obywatelskiego promującym prawa człowieka osób LGBTI możliwość rejestracji i działania bez dyskryminacji oraz zagwarantowały, że takie organizacje oraz indywidualni obrońcy praw człowieka promujący równość osób LGBTI będą mogli korzystać ze skutecznej ochrony przed dyskryminacją, mową nienawiści, przestępstwami z nienawiści i sporami sądowymi stanowiącymi nadużycie lub uciążliwymi sporami sądowymi;

Śledztwo, oskarżenie i środki proceduralne

59. przyjęły i egzekwowały kodeksy postępowania dla rządu i innych odpowiednich urzędników publicznych, które wyraźnie zabraniają używania języka podżegającego, promującego, szerzącego lub usprawiedliwiającego przemoc, nienawiści lub dyskryminację wobec osób LGBTI lub osób powiązanych z osobami LGBTI, a także promowały w stosownych przypadkach stosowanie kontrmowy i mowy alternatywnej, aby się temu przeciwstawić. Mowa usprawiedliwiająca lub nawołująca do przemocy i nienawiści wobec osób LGBTI, w tym mowa motywowana względami krzyżowymi, powinna być przedmiotem śledztwa i ścigania zgodnie z krajowymi przepisami dotyczącymi nawoływania do nienawiści;

60. zapewniły skuteczne śledztwo i ściganie przestępstw z nienawiści popełnianych wobec osób LGBTI. Organy ścigania i prokuratury powinny przyjąć wytyczne dotyczące rejestrowania i prowadzenia śledztw w sprawie takich przestępstw;

61. zadbały o to, aby nawoływanie do nienawiści w Internecie motywowane uprzedzeniami skierowanymi przeciwko osobom LGBTI było karane w taki sam sposób, jak przestępstwa popełnione w sieci, oraz aby nawoływanie do nienawiści wobec osób LGBTI w Internecie było odpowiednio zwalczane za pomocą skutecznych śledztw, ścigania i innych odpowiednich środków;

62. wspierały szkolenia i rozwijanie kompetencji w zakresie zapobiegania i zwalczania dyskryminacji osób LGBTI, w tym dyskryminacji krzyżowej, mowy nienawiści i przestępstw z nienawiści, dla funkcjonariuszy organów ścigania,⁷³ prokuratorów i sędziów, we współpracy i w konsultacji z odpowiednimi podmiotami społeczeństwa obywatelskiego, w tym z organizacjami LGBTI i organami ds. równości;

63. zadbały o to, aby w przypadku, gdy przestępstwo zostało popełnione przeciwko osobom LGBTI, osobom postrzeganym jako LGBTI lub osobom powiązanym z osobami LGBTI, od początku zbadano możliwość, że było ono motywowane uprzedzeniami skierowanymi wobec osób LGBTI, i aby zbadanie takiej możliwości stanowiło integralną część śledztwa;

64. zapewniły ofiarom i świadkom skuteczne, dostępne i świadome międzysektorowe wsparcie w zakresie zgłaszania przestępstw z nienawiści wobec osób LGBTI. Władze powinny wdrożyć środki budowy zaufania w celu zacieśnienia współpracy między policją a osobami LGBTI, w tym poprzez ułatwianie wzmożonego dialogu (np. regularne spotkania, oficerowie łącznikowi w społeczności) między osobami LGBTI a organami ścigania.

⁷³ Do celów tego konkretnego zalecenia termin „funkcjonariusze organów ścigania” może obejmować też pracowników zakładów karnych i innych pracowników więziennych, jeśli chodzi o szkolenia i zdobywanie kompetencji w zakresie zapobiegania i zwalczania dyskryminacji, mowy nienawiści i przemocy wobec osób LGBTI w miejscach pozbawienia wolności.

Bibliografia

Rada Europy

Komisarz Praw Człowieka

- *Dyskryminacja ze względu na orientację seksualną i tożsamość płciową w Europie*, wyd. 2. (Publikacje Rady Europy, 2011)
- *Prawa człowieka i tożsamość płciowa*, CommDH/IssuePaper(2009) (Publikacje Rady Europy 2009)
- *Prawa człowieka i osoby interpłciowe – dokument tematyczny* (Publikacje Rady Europy, 2015)
- Komentarz dotyczący praw człowieka: „Kompleksowa edukacja seksualna chroni dzieci i pomaga budować bezpieczniejsze, włączające społeczeństwo” (21 lipca 2020)
- Komentarz dotyczący praw człowieka: „Nie ma nic do wyleczenia: położenie kresu tak zwanym „terapiom konwersyjnym” dla osób LGBTI” (16 lutego 2023)
- Komentarz dotyczący praw człowieka: „Potrzebujemy otwartych umysłów, aby poprawić ochronę osób LGBTI ubiegających się o azyl w Europie” (11 października 2018)
- Komentarz dotyczący praw człowieka „Duma kontra poniżenie: polityczna manipulacja homofobią i transfobią w Europie” (16 sierpnia 2021)

Komitet Ministrów

- Zalecenie CM/Rec(2010)5 w sprawie środków zwalczania dyskryminacji ze względu na orientację seksualną lub tożsamość płciową
- Strategia Rady Europy na rzecz praw dziecka (2022-2027) (Rada Europy, 2022)
- *Wdrożenie CM/Rec(2010)5 w sprawie środków zwalczania dyskryminacji ze względu na orientację seksualną lub tożsamość płciową – Raport tematyczny na temat prawnego uznawania płci w Europie*, GT-ADI-SOGI(2022)7, Komitet Sterujący ds. Przeciwdziałania Dyskryminacji, ds. Różnorodności i Włączenia Społecznego (CDADI), Grupa Robocza ds. Orientacji Seksualnej, Tożsamości Płciowej, Ekspresji Płciowej i Cech Płciowych (GT-ADI-SOGI)

Kongres Władz Lokalnych i Regionalnych

- Rezolucja 380(2015) w sprawie zagwarantowania praw lesbijek, gejów, osób biseksualnych i transpłciowych (LGBT): odpowiedzialność za miasta i regiony Europy
- Rezolucja 470(2021) w sprawie ochrony osób LGBTI w kontekście nasilającej się mowy nienawiści i dyskryminacji skierowanej przeciwko osobom LGBTI: rola władz lokalnych i regionalnych

Europejska Komisja przeciwko Rasizmowi i Nietolerancji (ECRI)

- *Sprawozdanie roczne z działalności ECRI za okres od 1 stycznia do 31 grudnia 2021 r* (2021)
- Słowniczek ECRI, <https://www.coe.int/en/web/european-commission-against-racism-and-intolerance/ecri-glossary>
- Opinia ECRI w sprawie koncepcji „racjonalizacji”, przyjęta na 87. posiedzeniu plenarnym ECRI w dniu 8 grudnia 2021

Europejska Komisja na rzecz Demokracji Przez Prawo (Komisja Wenecka)

- Opinia w sprawie zgodności z międzynarodowymi standardami praw człowieka ustawy LXXIX o zmianie niektórych ustaw dotyczących ochrony dzieci, Opinia nr 1059/2021 CDL-AD(2021)050, przyjęta na 129. Sesji Plenarnej (Wenecja/online, 10-11 grudnia 2021)
- Opinia w sprawie zakazu tzw. „propagandy homoseksualizmu” w świetle najnowszego ustawodawstwa niektórych państw członkowskich Rady Europy, Opinia 707 / 2012 CDL-AD(2013)022, przyjęta na 95. Sesji Plenarnej (Wenecja, 14-15 czerwca 2013).

Europejski Komitet Praw Społecznych

- *Międzynarodowe Centrum Prawnej Ochrony Praw Człowieka (INTERIGHTS) przeciwko Chorwacji, skarga nr.45/2007* (2009)
- *Transgender Europe i ILGA-Europe p. Republice Czeskiej, skarga nr 117/2015* (2018)

Europejski Trybunał Praw Człowieka

- *Adrian Coman i Inni przeciwko Rumunii*, skarga nr 2663/21 (ETPCz, zakomunikowana 9 lutego 2021)
- *Alekseyev p. Rosji*, skargi nr 4916/07, 25924/08 i 14599/09 (ETPCz, 21 października 2010)
- *AM i Inni p. Rosji*, skarga nr 47220/19 (ETPCz, 6 lipca 2021)
- *AP, Garçon i Nicot p. Francji*, skarga nr 79885/12 (ETPCz, 6 kwietnia 2017)
- *Bączkowski i Inni p. Polsce*, skarga nr 1543/06 (ETPCz, 3 maja 2007)
- *Bayev i Inni p. Rosji*, skarga nr 67667/09 (ETPCz, 20 czerwca 2017)
- *Beizaras i Levickas p. Litwie*, skarga nr 41288/15 (ETPCz, 14 stycznia 2020)
- *Buhuceanu i Inni p. Rumunii*, skargi nr 20081/19 i 20 (ETPCz, 23 maja 2023)
- *Dudgeon p. Wielkiej Brytanii*, skarga nr 7525/7 (ETPCz, 22 października 1981)
- *Fedotova i Inni p. Rosji*, skargi nr 40792/10, 30538/14 i 43439/14 (ETPCz, 17 stycznia 2023)
- *GenderDoc-M p. Mołdawii*, skarga nr 9106/06 (ETPCz, 12 czerwca 2012)
- *Goodwin p. Wielkiej Brytanii*, skarga nr 28957/95 (ETPCz, 11 lipca 2002)
- *Identoba i Inni p. Gruzji*, skarga nr 73235/12 (ETPCz, 12 maja 2015)
- *KAOS GL p. Turcji*, skarga nr 4982/07 (ETPCz, 22 listopada 2016)
- *Karner p. Austrii*, skarga nr 40016/98 (ETPCz, 24 lipca 2003)
- *M p. Francji*, skarga nr 42821/18 (ETPCz, 19 maja 2022)
- *Macate p. Litwie*, skarga nr 61435/19 (ETPCz, 23 stycznia 2023)
- *MC i AC p. Rumunii*, skarga nr 12060/12 (ETPCz, 12 kwietnia 2016)
- *Oganezova p. Armenii*, skarga nr 71367/12, skarga nr 72961/12 (ETPCz, 15 maja 2022)
- *Oliari i Inni p. Włochom*, skargi nr 18766/11 i 36030/11 (ETPCz, 21 lipca 2015)
- *OM p. Węgrom*, skarga nr 9912/15 (ETPCz, 5 lipca 2016)
- *PB i JS p. Austrii*, skarga nr 18984/02 (ETPCz, 22 października 2010)
- *Sabalic p. Chorwacji*, skarga nr 50231/13 (ETPCz, 14 stycznia 2021).
- *Salgueiro da Silva Mouta p. Portugalii*, skarga nr 33290/96 (ETPCz, 21 grudnia 1999)
- *Schalk i Kopf p. Austrii*, skarga nr 30141/04 (ETPCz, 22 listopada 2010)
- *Taddeucci i McCall p. Włochom*, skarga nr 51362/09 (ETPCz, 30 czerwca 2016)
- *X i Inni p.. Austrii*, skarga nr 19010/07 (ETPCz, 19 lutego 2013)
- *X i Y p. Rumunii*, skarga nr 2145/16 (ETPCz, 19 stycznia 2021)
- *X, Y i Z p. Wielkiej Brytanii*, skarga nr 21830/93 (ETPCz, 22 kwietnia 1997)

• Arkusze informacyjne na temat homoseksualizmu: aspekty karne, kwestie orientacji seksualnej i tożsamość płciowa, Europejski Trybunał Praw Człowieka, serwis prasowy (strona internetowa Europejskiego Trybunału Praw Człowieka),

<https://www.echr.coe.int/Pages/home.aspx?p=press/factsheets&c>

• Zestawienia tematyczne Departamentu Wykonywania Wyroków Europejskiego Trybunału Praw Człowieka dotyczące praw osób LGBTI <https://rm.coe.int/thematic-factsheet-lgbti-eng/1680a3b2d7>.

Zgromadzenie Parlamentarne

- Rezolucja 2048 (2015) Zgromadzenia Parlamentarnego Rady Europy w sprawie dyskryminacji osób transpłciowych w Europie, tekst przyjęty przez Zgromadzenie w dniu 22 kwietnia 2015 r. (15. posiedzenie)
- Rezolucja 2191 (2017) Zgromadzenia Parlamentarnego Rady Europy w sprawie promowania praw człowieka i eliminowania dyskryminacji osób interseksualnych, tekst przyjęty przez Zgromadzenie w dniu 12 października 2017 r. (35. posiedzenie)
- Rezolucja 2239 (2018) Zgromadzenia Parlamentarnego Rady Europy w sprawie życia prywatnego i rodzinnego: osiągnięcie równości niezależnie od orientacji seksualnej, tekst przyjęty przez Zgromadzenie w dniu 10 października 2018 r. (33. posiedzenie)
- Komisja ds. Równości i Niedyskryminacji, sprawozdawca: Fourat Ben Chikha, Zwalczanie rosnącej nienawiści wobec osób LGBTI w Europie (dok. nr 15425, 17 grudnia 2021)
- Rezolucja 2417 (2022) Zgromadzenia Parlamentarnego Rady Europy w sprawie zwalczania rosnącej nienawiści wobec osób LGBTI w Europie, tekst przyjęty przez Zgromadzenie w dniu 25 stycznia 2022 r. (3. posiedzenie)

Publikacje Rady Europy

- Joanna Perry i Paul Franey, *Postępowanie policji wobec przestępstw z nienawiści przeciwko osobom LGBTI: szkolenie w zakresie profesjonalnego reagowania policji* (Rada Europy, 2017)
- *Bezpieczni w szkole: Reakcje sektora edukacji na przemoc ze względu na orientację seksualną, tożsamość/ekspresję płciową lub cechy płciowe w Europie* (Rada Europy, 2018)

Unia Europejska

Trybunał Sprawiedliwości Unii Europejskiej

- Wyrok z 2 grudnia 2014, *A, B i C p. Staatssecretaris van Veiligheid en Justitie*, C148/13 do C150/13, EU:C:2014:2406
- Wyrok z 5 czerwca 2018, *Coman*, C673/16, EU:C:2018:385
- Wyrok z 25 stycznia 2018, *F p. Bevandorlasi es Allampolgarsagi Hivatal*, C473/16, EU:C:2018:36
- Wyrok z 14 grudnia 2021, *V.M.A.*, C490/20, EU:C:2021:1008

Komisja Europejska

- *Prawo dotyczące dyskryminacji ze względu na orientację seksualną poza rynkiem pracy* (Biuro Publikacji Unii Europejskiej, 2020)
- *Specjalne badanie Eurobarometr 493 – Dyskryminacja w Europie: Raport publikacyjny* (Komisja Europejska, 2019)
- *Równość praw osób trans- i interpłciowych w Europie – analiza porównawcza* (Biuro Publikacji Unii Europejskiej, 2018)

Parlament Europejski

- Alina Tryfonidou i Robert Wintemute, *Przeszkody w swobodnym przepływie tęczyw rodzin w UE: badanie wymagane przez komisję PETI* (Unia Europejska, 2021)
- *Zakazy „terapii” konwersyjnych Sytuacja w wybranych państwach członkowskich UE, Briefing Parlamentu Europejskiego* (Unia Europejska, 2022)
- Rezolucja Parlamentu Europejskiego z dnia 14 lutego 2019 r. w sprawie praw osób interpłciowych (2018/2878(RSP))

Agencja Praw Podstawowych (FRA)

- EU-LGBTI: Przed nami długa droga do równości osób LGBTI, Luksemburg, Biuro Publikacji Unii Europejskiej (2020)

Krajowe prawo i orzecznictwo

- Trybunał Konstytucyjny Bułgarii, akta konstytucyjne nr 3/2018, orzeczenie nr 13 (27 lipca 2018)
- Projekt ustawy nr 301/1995 (marzec 2023), Słowacja
- Ustawa zbiorcza T/9934 (maj 2020), Art. 3, Węgry

Organizacja Współpracy Gospodarczej i Rozwoju (OECD)

- Marie-Anne Valfort, *LGBTI w krajach OECD: przegląd*, dokumenty socjalne, dotyczące zatrudnienia i migracji OECD, nr 198 (2017, Wydawnictwo OECD, Paryż)

Organizacja Narodów Zjednoczonych (ONZ)

- Specjalny Sprawozdawca ds. tortur oraz innego okrutnego, niehumanitarnego lub poniżającego traktowania albo karania, Raport Specjalnego Sprawozdawcy ds. tortur oraz innego okrutnego, niehumanitarnego lub poniżającego traktowania albo karania, Dok. ONZ. Nr A/HRC/31/57 (5 stycznia 2016)

- Raport Niezależnego Eksperta ds. ochrony przed przemocą i dyskryminacją ze względu na orientację seksualną i tożsamość płciową, Praktyki tzw. „terapii konwersyjnej”, Dok. ONZ. nr A/HRC/44/53 (1 maja 2020)
- UNESCO, *Międzynarodowe wytyczne techniczne dotyczące edukacji seksualnej: podejście oparte na dowodach* (UNESCO, 2018) <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000260770>
- Wysoki Komisarz Narodów Zjednoczonych ds. Uchodźców, „Wytyczne dotyczące ochrony międzynarodowej nr 9: Wnioski o status uchodźcy w oparciu o orientację seksualną i/lub tożsamość płciową w kontekście art. 1A ust. 2 Konwencji z 1951 r. i/lub Protokołu do niej z 1967 r. dotyczących Statusu Uchodźców”, HCR/GIP/12/09 (UNHRC) (23 października 2012)